

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2021 3. SZÁM
LXIII. ÉVFOLYAM

Kuffart Hajnalka – Neumann Tibor
Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87-ben

Papp Júlia
Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének emlékezete

Nagy Kornél
Minas Paronean örmény unitus misszionárius Erdélyben (1720–1738)

Michael K. Silber
Kossuthot megáldja egy rabbi

Konrád Miklós
Vegyes házasság és asszimiláció

Keresztes Csaba
Az emigrációs Hungarista Mozgalom és az 1956-os forradalom

Pritz Pál
Bárdossy László és Bajcsy-Zsilinszky Endre

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:*

<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>

A 2021-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIII. évfolyam, 2021. 3. szám

TANULMÁNYOK

- Kuffart Hajnalka -Neumann Tibor** „Olyan szép kísérete lesz, mint kevés úrnak Itáliában”. Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87 folyamán 323
- Papp Júlia** Az 1526. évi mohácsi csata helyszínének emlékezete 383
- Nagy Kornél** Konstantinápolyból Temesvárra. Minas Paronean örmény unitus misszionárius viszontagságai Erdélyben (1720-1738) 427
- Michael K. Silber** Kossuthot megáldja egy rabbi. Egy politikai legenda metamorfózisa 459
- Konrád Miklós** Vegyes házasság és asszimiláció. Érvek a keresztény–zsidó házasság bevezetése mellett 483
- Keresztes Csaba** Az emigrációs Hungarista Mozgalom és az 1956-os forradalom 495

HAGYATÉK

- I. Tóth Zoltán** Székelyek és románok Kézai mester *Gesta Hungarorum*ában.
II. rész 525

MÉRLEG

- Pritz Pál** Bárdossy László és Bajcsy-Zsilinszky Endre 557

HAGYATÉK

SZÉKELYEK ÉS ROMÁNOK KÉZAI MESTER GESTA HUNGARORUMÁBAN II. rész

I. TÓTH ZOLTÁN

.....
SZÉKELYS AND ROMANIANS
IN THE GESTA HUNGARORUM OF MASTER SIMON OF KÉZA
Part II

The review publishes a paper written in 1946. The author explores that part of the *Gesta* written by Simon of Kéza during the reign of Ladislaus IV, which deals with the Székelys and the Romanians.

Keywords: chronicles, Simon of Kéza, Székely, Romanian, Hunnic
.....

Gesztáink és a románok

Következő feladatunk megállapítani: kik voltak a *Gesta* 21. fejezetének románjai? Forrásaink közül Anonymus gesztája az egyetlen, mely Erdélyben románokat emleget. Blachijainak megítélése igen különböző, legmeggyőzőbb azonban az a felfogás, melynek lényege,¹ hogy Anonymus a maga kora viszonyait vetíti vissza a honfoglalás korába. Sztereotip, merev, racionális módszerrel költi át és bővíti ki részben a régi *Gesta Ungarorum* szűkös készletéből, részben a saját elképzeléséből vett anyagot, miközben a *Gesta* esemény- és stíluskészletét is bőségesen kiaknázza. A leglényegesebb az a körülmény, hogy a 11. századi *Gesta* semmit sem tud a románokról, csupán a dunántúli *pastores Romanorum*ról, akiknek bár nevük szintén vlach, semmi közük sincs a mai románokhoz.² Utóbbiaknak a történelem színpadára

I. Tóth Zoltán, történész, akadémikus, dékán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Kar.

- 1 Részletes szövegkritikai vizsgálatot a vlachok szempontjából lásd Deér József: A románság eredetének kérdése a középkori magyar történetírásban. In: *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. 1943–1944. Magyarok és románok. I–II.* Szerk. Deér József – Gáldi László. Bp., 1943–1944. I. 94–110.
- 2 Abból, hogy Anonymus egy helyen határozottan azonosítja a vlachokat és a római pásztorokat, másutt a felsorolásban mellőzi ez utóbbinak említését, világosan kitűnik, hogy a 11. századi geszta azonos értelemben használta a két elnevezést, értve alatta a Dunántúl római (vagyis frank) uralom alatt élő pásztorokat. „Anonymus az ő korában Erdély délkeleti határain feltűnő pásztorokodó oláh nép hatása alatt az ősforrásban egyazon népre synonym értelemben használt két elnevezést szétválasztja, s a *vlach* elnevezést a XI. század óta beszivárgó erdélyi oláh pásztoroknak foglalta le, míg a *pastores Romanorum*ot ő is Dunántúl szerepelteti.” Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda.* Bp., 1925. A második kiadását hasz-

való felléptetése Anonymus ismert visszavetítő módszerének a következménye.³ Az ősgesztából Anonymustól függetlenül merítő 13. századi Gesta és összes leszármazói éppen ezért – kivéve az egyetlen székely-román adatot – nem tudnak erdélyi románokról. Ez a passzus azonban, éppen úgy, mint Anonymus román vonatkozású részei, a geszta 13. századi átalakítója teljesen hasonló eljárásának a szüleménye: saját kora viszonyait vetíti vissza a múltba.

Az erdélyi honfoglalás gesztáinkban egyébként a románok említése nélkül folyik le. Elképzelhetetlen, hogy Anonymus, aki oly részletesen elbeszéli az erdélyi honfoglalás történetét, tehát nagy érdeklődést mutatott Erdély iránt, kevesebbet közölt volna a tartományról, mint amennyit róla az ősgesztában olvasott. Még fokozottabb mértékben állítható ez a krónikáról, melynek szerzői (az egy Kézait kivéve, aki előtt talán az ősgeszta szövege is ott lehetett) már gazdagabb erdélyi részleteket közölnek. Ezeknek mozzanatai jórészt bizonyíthatóan koholtak, sem az ősgesztából, sem más hiteles történeti forrásból nem valók. A krónikára is talál Deér megjegyzése: „Anonymus előadásának a régi Gestával szemben mutatkozó többlete részben írott forrásaink a középkori történetírásban szokásos kompilatív kiaknázására, részben pedig önkényes etimologizáló módszerére vezethető vissza.”⁴ Másfelől bizonyos, hogy Anonymus és a krónikák erdélyi értesülése legalább részben közös forrásra, éppen az ősgesztára megy vissza.⁵ Az összehasonlításból kiderül, hogy ennek erdélyi értesültsége igen szegényes lehetett.⁶ Világos tehát, hogy Anonymus nem honfoglalás kori románokról tud, hanem szokott módszerével a saját korabeli ro-

náltam: *Hóman Bálint munkái*. I–III. Bp. 1938. II. (Történetírás és forráskritika) 110–111.; Anonymus (c. 9.): „Laudabant eis terram Pannonie [...] quam terram habitarent Sclavi Bulgari et Blachi ac pastores Romanorum.” *Scriptores Rerum Hungaricarum*. I–II. Edendo operi praeiuit Emericus Szentpétery. Bp., 1937–1938. (= SRH) I. 45.; Deér: *A románság*, 97–98.

³ Már Pauler is észrevette, hogy „a rajz azonban, melyet ad, nem a honfoglalás, hanem Magyarország rajza a XII. század alkonyán.” Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpád házi királyok alatt*. I–II. Bp. 1899. I. 360–361. Kifejti ezt a gondolatot Hóman Bálint is. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. I–IV. Bp., 1935–1936. I. 636–637. Legújabbban lásd Deér József: „Anonymus azért helyezte a honfoglaláskori Erdélybe oláhokat, mert ezt munkájában kivétel nélkül megtette mindazokkal a népekkel, melyek a XII–XIII. század fordulóján Magyarországgal szomszédosak voltak, függetlenül attól, hogy a valóságban a honfoglalás korában ott éltek-e vagy sem. Ez [...] a honfoglalásnak sztereotip elképzelésére mutat. Racionális fő lévén, magától értetődőnek tartotta, hogy Árpád ideje előtt a magyar földön mindazok a népek osztoztak, melyek vele később határosak voltak. A magyar honfoglalás tehát egyszerűen úgy ment végbe, hogy a magyarok kiűzték onnan ezeket a népeket. [...] a Dunántúlt rómaiak lakják (c. 46., 48.), a Felvidéken Árpád csehekét talál (c. 35.), az északi vidéket már ekkor védeni kell a lengyelek betörésétől (c. 34.), Erdélyt pedig már akkor is a kunok nyugtalanítják (c. 25.); holott a valóságban a lengyel állam csak a X. század végére ölt határozottabb alakot, a lengyel népnév csak a következő század elején tűnik fel, a X. századi magyarság keleti szomszédai pedig nem a kunok, hanem a besenyők.” Deér: *A románság*, 108–109.

⁴ Deér: *A románság*, 102.

⁵ Anonymus (c. 25.): „quod terra illa irrigaretur optimis fluvilis [...] et quod in arena eorum aurum cilligerent et aurum terre illius optimum esset...” SRH I. 66.; 14. századi krónikaszövegek (= comp. saec. XIV.) c. 65.: „Erdeelw, quod irrigatur plurimis fluviiis, in quorum arenis aurum colligatur et aurum terre illius optimum est.” (SRH I. 315.)

⁶ Deér: *A románság*, 101. szerint: „Egyszólván csak Erdély nevét, a magyarok bevonulását és a székelyek csatlakozását említette [...] külön nem szólt azonban lakóiról s a magyaroknak velük vívott harcairól.” Ehhez csak annyi a hozzátennivalónk, hogy – mint azt a következő fejezetben ki fogjuk mutatni – a székelyek csatlakozása nem Erdélyben történt.

mánság jelenlétét próbálja megmagyarázni. A krónikák hallgatása az erdélyi románokról negatív bizonyítékot szolgáltat amellelt, hogy az ősgeszta nem ismert erdélyi románokat, mert keletkezési korában ott ilyenek számottevő számban nem lehettek, viszont Anonymus korában már lehettek. Mondanunk sem kell, hogy a krónikaszüvegek szerzője is feltétlenül beleszötte volna elbeszélésébe a románokat, ha a magyarok bejövetelével kapcsolatban tudott volna róluk (mint ahogyan a szlávokról és bulgárokról szölt is), nem lévén rá semmi oka, hogy pontosan öket mellözze. Bár a románokról a krónika erdélyi részletei szerzőjének – a székely–román adat tanúsága szerint – volt tudomása, de nem lévén erdélyi, nem ismerte alaposabban az ottani körülményeiket. Erre nézve elképzelést nyújt az a körülmény, hogy a székelység Erdélybe költözése éppen úgy ismeretlen előtte, mint a román-ság megjelenése a tartományban, vagy a szász-ság bevándorlása, ezért valamennyit nyugodt lelkiismerettel a honfoglalás kori, sőt az azt megelőző Erdélybe vetíti vissza. Eljárása tipikus vonása a középkori történetírónak.⁷ Anonymusszal kapcsolatban sok hasonló példát hoztunk fel, ezekhez hozzátehetjük az erdélyi románokat zaklató besenyők és kunok anakronisztikus szerepeltetését is: „quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur” (c. 25.).

Anonymus elbeszélésének ellene szölnak a nyelvészeti adatok is. A vlachok és szlávok vezérének, *Gelounak* nevét a románból nem lehet megmagyarázni, ellenben akár a bolgár-törökből, akár a magyarból értelmezhető.⁸ Igen valószínű, hogy a *Gelou* személynevet szerzőnk egyszerűen a *Gyalu* helységnévből képezte, ennek pedig mai román neve [Gilău] világosan a magyar *Gyaluból* fejlődött.⁹ A krónikák nem ismerik *Gyalut* sem mint helység-, sem mint személynevet. A *Gyalu* birodalmában említett *Almás* és *Kapus folyónév*, a *Porta Mesesina* hágónév, az *Esküllő* és *Zilah* helységnév a mai napig élő magyar nevek, melyeket a románság a magyar nyelvből vett át és használ mindmáig.¹⁰ Az Anonymus elbeszélésében szereplő eskütétel nyilvánvalóan az *Esküllő helynév*¹¹ magyarázatát szolgálja,

⁷ Például az erdélyi németeket (szászokat) őslakosoknak tekintti, holott ezek megjelenése csak a 12. század közepére tehető. Mindez nem is nagyon meglepő, ha meggondoljuk, hogy maga a szász-ság még a 16–17. században is vitázott a dákoktól vagy a Nagy Károly szászaitól való leszármazás felett, többnyire őslakosoknak tekintve magát.

⁸ Melich János: *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp. 1925–1929. (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I/6) 297–301. és Pais Dezső jegyzete Anonymus kiadásához. SRH I. 67.

⁹ Melich: *A honfoglaláskori*, 298–299.; Kniezsa István: Pseudorumänen in Pannonien und in den Nordkarpaten. *Archivum Europae Centro-Orientalis* 2 (1936) 101–105., uő: Keletmagyarország helynevei. In: *A Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve*, II. 227.

¹⁰ Kniezsa: Keletmagyarország, 225., 227., uő: Erdély víznevei. In: *Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve*. 1942. Szerk. Tamás Lajos. Kolozsvár, 1942. 39–40., 36. *Esküllő* Kniezsa szerint magyar–német párhuzamos helynévadás. Kniezsa: Keletmagyarország, 225. Amit erről Anonymus ír, az világosan népies helynévmagyarázatból fakadó elbeszélés: „Tunc habitatores terre [...] dominum sibi elegerunt Tuhutum [...] et in loco illo, qui dicitur Esculeu, fidem cum iuramento firmaverunt et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu eo, quod ibi iuraverunt.” (c. 27.) Pais Dezső a törökből magyarázza. SRH I. 68. 1. j. Zilahnak román Zilău -ău végződése tanúsítja, hogy ezt az ismeretlen eredetű nevet a románok a magyarból vették át.

¹¹ Az eskü – *Esküllő* népetimológia, akárcsak szerelem – Szerencs. Pais Dezső: Szerencs. Szerencse. *Magyar Nyelv* 30 (1934) 108. Az *es + küllő* összetétele az *es = ős*-sel, mely régen *nagy*-ot is jelentett. Horger Antal: *Esküllő, Esküküllő*. *Magyar Nyelv* 1 (1905) 368–370. A *küllő* egy madárfajta, de ez nem fecske, amint Karácsonyi a helység német „Schwalbendorf” neve alapján gondolta. Karácsonyi János: *A honfoglalás és Erdély*. *Katholikus Szemle* 10 (1896) 467., hanem harkály: Viski Károly: *Küllő és Esküllő*. *Magyar Nyelv* 1 (1905) 457–459.

analógiát szolgáltatva arra, hogy miként juthatott hozzá Gyalu vezér nevéhez. A korai román helynevek teljes hiánya világosan bizonyítja, hogy *Gelou* földjén nem lakhattak letelepült románok, különben ők és nem az állítólag későbbben betelepedett magyarok adtak volna a helységeknek nevet. Az Árpád-ház korában egyetlen román helységnévről sem értesítenek okleveleink, számottevő előfordulásuk csak a 14. században kezdődik.¹² Ezzel szemben *Gelou* birodalmának régi helynévanyaga – még a románok által ma használt is! – csekély szláv elem mellett nagyrészt magyar.¹³ A szlávok említése Anonymusnál, minthogy történelmi jelenlétüket számos mai helynév igazolja, arra vall, hogy esetleg még az ő korában is élhettek *Gelou* birodalma területén maradványaik. Amit az erdélyi vlachokkal kapcsolatban Anonymus mond, az ezzel szemben jórészt helynevekhez fűződő költött elbeszélés.

Hóman Bálint meggyőző szövegpárhuzamokkal támasztotta alá véleményét, mely szerint „az egész román hadjárat története nem egyéb a forrásul használt *Gesta Ungarorum* Erdélyt említő honfoglalás kori, Szent István-kori és Salamon-kori részleteiből összeállított költői elbeszélésnél”.¹⁴ Megfigyelése szerint Anonymus ötletszerűen foglalkozott az erdélyi románokkal, a pannóniai latinizált elemek nevének szinonimáját tudatosan szétválasztva („*Blachi ac pastores Romanorum*”), annak egyik részét lefoglalta a szintén vlach nevet viselő erdélyi románok számára (c. 9.). Mikor azonban leírja az új hazában, Pannóniában talált népeket és területüket, a dunántúli rómaiak (többé nem nevezi őket *Blachinak!*), Solonus, Menumorout, Glad és Ohtum tárgyalása után, a nyugat-keleti irányú felsorolást befejezve, Erdélyre már nem tér rá.¹⁵ Tegyük még hozzá, hogy megszokott hetyke, a korabeli történetirodalomban gyakori tudáskossággal odaveti: „*Quid ultra?*” – jelezve, hogy ebben a tárgyban több mondanivalója nincsen. Vagyis eredetileg nem volt szándéka az erdélyi románokról írni!

Amit azonban az erdélyi honfoglaló magyarokról tud, részben már történelmi elem, mert a nála szereplő személyek utódainak nemzetségei századokon keresztül a valóságban birtokolták a kérdéses területeket.¹⁶ Ami a hadjáratot vezető Tuhutum [Tétény], azután fia, Horca és unokája, Zumbor, valamint Opaforcus Ogmand személyét illeti – bár nevüket csak Anonymus jegyezte fel, a krónikák nem –, nemzetségeik történelmi létét máig fennmaradt helynevek és oklevelés említések bizonyítják részben Erdélyben, részben Magyarország egyéb részein.¹⁷

Viski szerint itt inkább kölyüt, kallót, töröt, tehát malmot jelent. Bátky szerint ős + küllő = Nagyküllő = (Nagyharkály). Bátky Zsigmond: Örmény, Örményes. *Magyar Nyelv* 23 (1927) 217. Pais Dezső szerint Esküllő neve tényleg az esküvel van összefüggésben és török eredetű. SRH I. 68. 1. j. Kniezsa Esküllőt párhuzamos magyar–német helyadásnak tekinti. Kniezsa: Keletmagyarország, 225. A román *Aștileu* átvétel a magyarból.

¹² *Études sur l'Europe Centre-Orientale/Ostmitteleuropäische Bibliothek/Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. No. 29. Curante Emerico Lukinich. Bp., 1941. [Térképmelléklet.]

¹³ Kniezsa: Keletmagyarország, 227.

¹⁴ Hóman Bálint: *A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói*. Bp., 1925. 73.

¹⁵ Deér: A románság, 104.

¹⁶ Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. I–III. Bp. 1900–1901.; Makkai László: Honfoglaló magyar nemzetségek Erdélyben. *Századok* 78 (1944) 163–191.

¹⁷ Zsombor nevű helység kettő is van *Gelou* birodalmában, egyik Doboka, másik Kolozs megyében. Vö. Anonymusnál (c. 20.): „*Tuhutum pater Horca avus Geula et Zumbor, a quibus genus Moglout descendi.*” A Zsombor

A krónika székely-román adata olyan összefüggésben említi a románokat, hogy sok kutató a passzus színhelyét tévesen Biharban kereshette. Anonymus a Menemorout elleni hadjárattal kapcsolatban nem tesz említést románokról és a román történeti irodalom sem érvel ma már komolyan Menemorout román volta mellett. Ménmarót neve és a területével kapcsolatban említett helynevek sem véleményezhetők románnak.¹⁸ A kazárnak nevezett nép török származásának is tekinthető.¹⁹ Anonymusnál Bihar hol a bolgárokkal, hol pedig a Bizánci Birodalommal kapcsolatban kerül szóba. Mint azt Melich János részletesen bizonyította, „hazánk szerémmegyei, dunatiszaközi, tiszántúli, tiszamarosközi és erdélyi részeiben 824–827-től a honfoglalás időpontjáig bolgár–török embereknek is kellett lakniuk, s hogy e területek ezen időben a bolgár, s így a bizánci birodalom érdekeltsége körébe tartoztak”.²⁰ Az Erdéllyel kapcsolatban emlegetett személynevek közül a bolgár–török nyelvhez is tartozhat Gyalu, de bizonyosan az a többször előforduló Keán név és a viselője testvéreként említett Kulan.²¹ Nagyon fontos, hogy Keán Anonymusnál Bolgárország fejedelme, Salan apja, aki a Duna–Tisza közén „fecisset ibi habitare Sclaus et Bulgaros” (c. 11.), az a Keán pedig, akit Szent István győzött le, szintén bolgárok és szlávok ura („post hec cum Kean Bulgarorum duce et Sclauorum preliatus est”, Kézai c. 43.). A felhozott analógiák és forrásaink tanúsága alapján Erdélyben általában szláv

---

nemzetiség még a 14. században is birtokos volt az Almás, Borsa és Mélyes völgyében. Így többek közt Esküllőn. Dobokán Gyula nevű falu is van. A Zsombor, Agmánd, Borsa, Szil és Mikola nemzetiségek birtoklásáról a nevezett vidéken részletesen ír Makkai: Honfoglaló, 166. és Pais Dezső jegyzete. SRH I. 69. 1. j. Pauler és Hóman a szláv országnévből képzett személynévnek tartják. A 10–13. században személynévként többször előfordul forrásainkban. Melich: *A honfoglaláskori*, 224–231.

¹⁸ A kazárok eredetét illetően a vélemények megoszlanak. Az Anonymusnál szereplő kazár népvét a szláv kozar 'kecskepásztor'-ból származónak tartja Macartney. Carlile Aylmer Macartney: *Studies on the Early Hungarian Historical Sources III/1–2. The relations between the narrative Chronicles and other historical texts. The Attila Saga, The Hun Chronicle, and T. In: Études sur l'Europe Centre-Orientale/Ostmitteleuropäische Bibliothek/Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia.* No. 21. Dirigées par Emeric Lukinich. Bp., 1940. E lehetőséget nem látja kizártnak Kniezsa és Moór sem. Kniezsa István: *Magyarország népei a XI-ik században.* In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* I–III. Szerk. Serédy Jusztinián. Bp., 1938. II. 371. 6. j.; Moór Elemér: *A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete.* Szeged, 1944. 26. Melich János a kabarokkal való azonosítás akadályát abban látja, hogy ezeket a magyarok a források tanúsága szerint *kavar-kovar* és nem *chazer* néven ismerték. Hóman szerint „a kozár név világosan a honfoglalás előtti *kabar-kozár* csatlakozásra mutat”. Hóman: *A magyar hún-hagyomány*, 127. 43. j. Török jellegre vall a krónikában szereplő „Princeps Bissenorum nomine Kazar”. *Comp. saec. XIV. c. 105.* (SRH I. 371.) A kazár név több helynevünkben előfordul, ezek egy részét Melich és az ő nyomán Gombocz hajlandó a kazár néppel összefüggésbe hozni. Melich János: *Adalékok a kicsinytő -n> -m képző történetéhez.* *Magyar Nyelv* 21 (1925) 126.; Gombocz Zoltán: *Örs és Örkény.* *Magyar Nyelv* 22 (1926) 10. Az Anonymus által jelezett területen több helynévben nyoma van a *kazár* népnévnek, mint *Kozárvár* [Szolnok-Doboka m.] 1205–1235: *Kozar: Hazai okmánytár.* I–VIII. Szerk. Nagy Imre et al. Bp., 1865–1891. VI. 280. sz. (380.), 1261: *Kazarwar: Kádár József: Szolnok-Dobokavármegye monográphiája.* I–VII. Dész, 1900–1901. IV. 429. „A kozár itt nyilván a *kazár* népnévvel azonos [...] a szláv *kozar* 'kecskepásztor' szóból” való magyarázat „jelen esetben teljesen valószínűtlen”. Kniezsa: *Keletmagyarország*, 260. Szatmár megyében *Kozárd* nevű település 1335-ben szerepel *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltárában* (I–V. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp., 1882–1897. I. 114. 84. sz.), ugyanez 1398-ban mint *Kozardeghaza* fordul elő, 1421-ben már csak pusztá. Uo. I. 484. 295. sz., II. 64. 32. sz. Vö. a Pest megyei *Kozárom* pusztával, melyet Melich és Gombocz a *kazár* népnévből értelmeznek. A *kazár* kérdést mindenestre nyílnak kell tekintenünk.

²⁰ Melich: *A honfoglaláskori*, 17.

²¹ Uo. 37–42., 45.

alaplakosságot és bolgár vezető réteget tételezhetünk fel. Az Anonymusnál említett „Blasii et Sclavi” a pusztá vlach népnéven kívül semmiben sem szól amellett, hogy itt valóban románokról volna szó, tehát nagy a valószínűség, hogy *Gelou* birodalmának is a szláv és a bolgár nép volt a lakója.²² Hogy Anonymus nem bolgárokról, hanem vlachokról szól, annak – mint fentebb már láttuk – az az oka, hogy ismert módszerével a jelenkori népeket vetíti vissza a múltba. Minthogy reális helyi hagyomány is rejtezik elbeszélése mögött, amit az általa említett magyar nemzetségeknek századokkal későbbi helyben birtoklása bizonyít, bátran feltételezhető, hogy tényleg tudhatott valamit a szlávokról és bolgárokról. A bolgár vezető réteget azonban a magyarok vagy felcserélték, vagy felszívták, Anonymus már csak románokat talált ott idegen elemként, a bolgárok helyett tehát ezeket szerepeltette. Az ő idejében olyan etnikai megoszlást találhatott, amelyből a bolgár elem már hiányzott, helyette és a már erősen megcsappant szláv elem helyett a fokozatosan szaporodó románság hívta magára a figyelmet. A kevésbé megtisztelő értékelés, amelyben szlávjait és vlachjait részelteti, a legyőzött szlávtság könnyű fegyverzetére vonatkozik,²³ amely eljárásra a székelyekkel és a besenyőkkel kapcsolatban is tudunk példákat.²⁴ Anonymus a saját kora alapján a múltba visszavetített vlachokat, akiknek helyén a honfoglalás korában szlávok laktak, összekapcsolta a *Gesta Ungarorum*-ban talált népnévsorból kiemelt vlachokkal. Magyarozatunk összhangban van mind Anonymus általánosan használt anakronisztikus visszavetítő eljárásával, mind a krónikák adataival, melyek mind bolgárokról és szlávokról tudnak Kelet-Magyarországon. Az a tény, hogy Anonymus vlachokról ír a honfoglalás kori Erdélyben, éppen úgy nem bizonyítja azok valószínűsleges jelenlétét, mint ahogy a szintűgy anakronisztikusan szerepeltetett kunok sem jelentik azt, hogy például a Dunántúlon a honfoglalás korában tényleg kunok laktak volna. Váczy Péter meggyőző érvekkel bizonyította, hogy a Szent István által legyőzött Keán rejtélyes személye mögött Sámuel bolgár cár alakja rejtőzik.²⁵ A Kelet-Magyarországon meghódított tartományok urai, Menemorout elődei, Glad, talán *Gelou* és még mások a nagy bolgár birodalom egy-egy laza függésben birtokló exponensei lehettek. Keán legyőzése ennek a bolgár befolyási övezetnek egyszer s mindenkorra a végét jelentette. A bolgár vezető réteg helyét véglegesen a magyar foglalta el, beköltöző népelemei pedig fokozatosan beolvasztották az ott honos gyér szláv lakosságot. Erre az új népi rendre rétegződött rá azután a lassankint beköltöző románság. Elbeszélő forrásaink előadásában székely–román együttélésnek azonban sem Erdélyben, sem másutt nincsen nyoma.

Tisztázásra vár a krónikának az a meglepő értesítése, mely szerint a székelyek a románoktól tanulták volna el írásukat. Bár *expressis verbis* nincs megnevezve, semmi okunk sincs kételkedni benne, hogy a rovásírásról van szó. A krónika állítása első pillantásra

²² „Terra Bolgar [...] eadam autem terre ad praesens Papfalva vocatur” – olvasható egy 15. századi kolozsmonostori átiratban. Balázs Éva: *Kolozs megye kialakulása*. Bp., 1939. 13.

²³ „... et habitatores terre illius viliores homines essent totius mundi quia essent Blasii et Sclavi, qia alia arma non haberent, nisi arcum et sagitta...” Anonymus (c. 25.) SRH I. 66.

²⁴ Comp. saec. XIV. c. 125.: „vilissimis Bissenis”; c. 153.: „Bissenis atque Syculi vilissimi”; c. 165.: „Bissenis vero pessimi et Siculi vilissimi” (SRH I. 397., 436., 456.)

²⁵ Váczy Péter: Gyula és Ajtony. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulója ünnepére*. Bp., 1938. 505.

gyanús, mert nem vitás, hogy a székelyek a rovásírást nem a Székelyföldön sajátították el, hanem a magyarokhoz hasonlóan már a délorosz sztyeppéken birtokában voltak, ismert hazai emlékei pedig már nem török, hanem magyar írásnak mutatják. Már azért sem vehették volna át a románoktól a rovásírást, mert a Székelyföldön a románságnak a közép-korban nincs hiteles nyoma. A bihari részeken sem kerülhetett a székelység kapcsolatba a románokkal, forrásaink legalábbis a 13. század előtt nem említenek itt románokat, s amikor első okleveles nyomuk felbukkan (1285, Oláhtelek),²⁶ a székelyek már régen nem itt, hanem Erdély keleti részén laktak.

De más körülmények is lehetetlenné teszik a székelyek számára az írásnak a románoktól való eltanulását. A románok írása, ha ilyen akkor egyáltalában volt, csakis a cirill írás lehetett. Nincsen egyetlen adatunk sem arról, hogy a székelyek valaha is használták volna ezt az írást. A székelyek, miként a magyarok, akikkel teljesen azonos nyelvűek, kétségtelenül értettek az írás mesterségéhez (ezt bizonyítja a honfoglalás előtti *ír és betű* szó), írásuk az úgynevezett rovásírás volt, de ennek semmi köze a cirill íráshoz. A magyarok (és székelyek) a rovásírást attól a türk néptől tanulták el, amelynek birodalmába a 6. századtól kezdve tartoztak. Tőlük vették át a dunai bolgárok, az ujugurok és más török népek is. A magyarok a türk ábécét a belőle hiányzó *a* és *e* betű beiktatásával egészítették ki és tették a maguk használatára alkalmassá. E két új írásjelet valószínűleg az ósláv glagolita ábécéből kölcsönözték, talán még a Fekete-tenger partvidékén. Az írás maga azonban kétségtelenül azonos a 6–7. századi köktürk feliratok írásával.²⁷ Ezt az írást lehetetlenség lett volna a székelyeknek a románoktól eltanulniuk. Lehetetlenség azért is, mert bár a románság a legutóbbi időig alkalmazta a rovás mesterségét, de kizárólag csak számadatokat jelzett vele, a késsel való rovás technikája által meghatározott egyszerű jelekkel.²⁸ Valóságos, tehát értelmes szöveg lerögzítésére alkalmas rovásírása nincs és nem is volt. Ha a románsággal érintkező székelyek eltanulták azok írását, akkor a magyarok, akik kétségtelenül legalább annyit érintkeztek a románokkal, miért nem tanulták el írásukat?

A 13. századi gesztaíró tévedését az magyarázza, hogy a pogány rovásírást a kereszténység felvétele Szent István idejében száműzte, s bár csökevényesen még a 16. századig fennmaradt, különösen periferikus helyeken, mint amilyen a Székelyföld, szerzőnk idejére sem tűnt el teljesen, mégis oly ritka volt, hogy a gesztaíró sohasem látott ilyet, csak hallott felőle. Tudott vagy hallott azonban egyet-mást a balkáni népek cirill írásáról. A kettőt összetévesztve, a székelyek írását a nálunk élő balkáni eredetű nép, tehát román

²⁶ *Études sur l'Europe Centre-Orientale/Ostmitteleuropäische Bibliothek/Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*. No. 28. [Curante Emerico Lukinich. Bp., é. n.] 15. sz.

²⁷ A székely rovásírás gazdag irodalmából csak a jelentősebbeket idézzük. Nagy Géza: A székely írás eredete. *Ethnographia* 6 (1895) 269–276.; Munkácsi Bernát: Zum Problem der Székler Runenschrift. *Keleti Szemle* 14 (1913) 225–239.; Sebestyén Gyula: A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bp., 1915. Az újabbak közül Németh Gyulától: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp., 1930. 193. és uő: A magyar rovásírás. Bp., 1934. László Gyula a székely rovásírást avar eredetűnek tartja: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 85–86.

²⁸ P. N. Panaitescu: Satul bătrânesc. *Transilvania* 75 (1944) 29. Teljesen megengedhetetlen Panaitescu eljárása, aki a X, I, L alakú pálcarovásokat a latin ábécé csökevényeinek, a románok ősi latin írása maradványainak minősíti.

írásnak tulajdonította, holott ez a nép akkor a valóságban talán egyáltalán nem is értett az írás mesterségéhez. Erdélyről a szerző csak igen homályos ismeretekkel rendelkezett, csak általánosságban tudott annyit, hogy a székelyek is, románok is valahol keleten a hegyek közt élnek, megtéve őket a határhegyek együttlakóinak. Írásátvétel és együttlakás egyaránt nélkülözi a történeti valóságot.²⁹

²⁹ A 13. századi szerző állítása, melynek legrégebbi emléke Kézainál őrződött meg, sokat foglalkoztatta a román történészeket. Minthogy az értesülés igen hízogó a románságra nézve, a sovinszta történészek sokszor hivatkoztak rá, legtöbbször persze tartózkodva a részletes analízistől, s így a forrás pusztá állításának tanúságul hívására szorítottak. Így még a Román Akadémia kiadásában megjelent *La Transylvanie* (București, 1938.) című gyűjteményes munkában is. 194. Pușcariu János a székelyek írását éppen Kézai értesítése nyomán a cirill írásból magyarázza (Alfabetul secuilor și slovele cirilice. *Analele Academiei Române Memoriile Secțiunii Literare* [ser. II.] 27 [1905]). Sokszor kitért erre a kérdésre a nagy történész, Nicolae Iorga is, szintén a cirill írás átvétele mellett érvelve, sőt még további következtetéseket is vonva le a székelyek és a románok együttélésének állításából, amit ő úgy fogott fel, hogy a székelyek rátelepedtek a székelyföldi románságra: „ce qui signifiait qu’ils embrassent l’orthodoxie et l’alphabet cyrilien, ce qui était possible à cette époque.” Les plus anciennes chroniques Hongroises et le passé des Roumains. *Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique* 9 (1921) 221. és uő: Cele mai vechi cronici ungurești și freciful Romînilor. *Revista Istorică* 7 (1921) 21. Hasonló véleményt nyilvánít a székely írásról később is: „qui n’est ni »runique«, ni »turque«, mais bien une dérivation de celle des Slaves balcaniques adoptée par les Roumains.” Uő: Benoit de Jancsó Les Sicules, etude historique et ethnographique. *Bulletin de l’Institut pour l’étude de l’Europe sud-orientale* 10 (1923) 21. [Könyvismertetés.] Teljesen alaptalan és minden komoly érvelést feleslegesnek tartó állítását C. Tagliavini kemény bírálólatban részesítette (*Luigi Ferdinando Marsigli e la scrittura „runica” dei Siculi di Transilvania*. Bologna, 1930.). Tagliavini ugyanis nem esett ama román történetrők hibájába, akik a „Hungarica non leguntur” elvét vallották, ő a magyar szakirodalom eredményei és saját megfigyelései alapján bizonyította a székely írás török jellegét. Hatására Iorga kénytelen volt álláspontját módosítani és menteni a román sovinszta álláspontból, ami menthető. Kénytelen lévén elismertetni, hogy a székely írás törökös jellegű írás, a „silva Blacorum et Bissenorum” (1222) adatára hivatkozva kijelenti: „Y a-t-il quelque chose de plus naturel que la transmission par les Blacci de l’alphabet des Bisseni, qu’ils auraient, sous le gouvernement des Khans, fait leur?” Uő: Les anciennes lettres des Szekler. *Revue Historique du Sud-Est Européen* 7 (1930) 134–135. Változatlanul ugyanezt vallja nagy román történetében is: *Istoria Românilor*. I–III. București, 1937. III. 34. Hasonló „mentő” irányzatot találunk más román szerzőknél is. P. N. Panaitescu (*Răbojul în istoria Transilvaniei*. București, 1939. 12.) is úgy látja, hogy a székelyek „a székely hunikus ábécét semmi esetre sem kölcsönözheték az erdélyi románoktól”. Szerinte Kézai nem azt állította, hogy a székelyek a románoktól a rovásírást vették volna át, még azt sem, hogy ábécét, hanem csak ennyit: „litterae”, azaz a betűket. Nem ismervé a magyar krónikairódalom kérdéseit és közelebbről a magyar krónikák lezármazási összefüggéseit, teljesen történetietlen eljárással Turóczi, Bonfini és Oláh Miklós késői, 15. századi műveiből jut arra az eredményre, hogy a székelyeknek két írása volt, az egyik a rovásírás, ez független a románoktól, a másik egy konvencionális rótt jelrendszer (nem tulajdonképpeni írás), amelyre már viszont a románok tanították volna meg a székelyeket. Ez utóbbi (*răboj* néven) valóban ismeretes a románság körében, de nemcsak a románok, hanem minden délkelet-európai nép körében, és nincs semmi okunk arra, hogy az íráshoz is értő székely nép ezt a primitív jelrendszert román néptől kölcsönözte volna, sőt a rovásírás szó finnugor eredetű lévén, inkább fordítva lehetne elképzelni. Bárczi Géza: *Magyar szőfejtő szótár*. Bp., 1941. 259. Panaitescu teljesen félreértette forrásait, ezek ugyanis a székelyek kétféle írásai alatt nem kétféle rovásírást értenek, hanem a rovásírást és a latin betűs magyar írást. A székelyföldi román őslakosság tévtanának legbuzgóbb hirdetője, Popa-Lisseanu György újabb műveiben már nem vallja Kézai adatának szó szerinti értelmét, „a székely runikus ábécét nem a románoktól, vagy az elrománosodott kunoktól kölcsönözték”, ellenben egyrészt a szláv eredetűnek felfogott rovás szót (románul: răvas és răboj) tekinti román közvetítésnek, másrészt – P. N. Panaitescu módján – legalább a rovásos jelrendszert nyilvánítja a székelyeknél román eredetűnek. *Fontes Historiae Daco-Romanorum*. Fasc. IV. *Simonis de Keza Chronicon Hungarorum*. București, 1935. 122–123. Tudománytalanul és túlzó nemzeti elfogultsággal szól Kézai adatáról Popa-Lisseanunak előbb románul, majd magyarul, sőt két kiadást megérve franciául is megjelent munkája: *Secuii și secuizarea Românilor*. București, 1932. *A székelyek és a románok székelyesítése*. Bukarest, 1936. [*Sicules et Rou-*

A székely–román adaton kívül Kézai még két esetben emlékezik meg vlachokról, a 14. és a 23. fejezetben:

c. 14. „Pannoniae, Panfiliae, Macedoniae, Dalmatiae et Frigiae civitates, quae crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigatae, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum, de Ethela licentia impetrata transierunt; Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia.”

c. 23. „Postquam autem filii Ethelae in praelio Crunhelt cum gente Scitica fere quasi deperissent, Pannonia extitit X annis sine rege, Sclavis tantum modo, Graecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis advenis remanentibus in eadem, qui vivente Ethela populari servitio sibi serviebant.”

Kérdés, vajon románokról szólnak ezek a részek, vagy pannóniai vlachokról? Feltűnő, hogy a 8. fejezet ugyanezt az országlistát közli, amelyet a 14. fejezetben olvastunk. Nem kétséges, hogy utóbbi az elsődleges elem, a 8. fejezetbeli felsorolás pedig Macrinus koholt személyiségének a bemutatásához szükséges kellék, melyet a 13. századi szerző – máskor is alkalmazott módszeréhez híven – saját művének más részéből merített.³⁰ A vlachokra vonatkozó részek, jelentéktelen módosításokkal, a krónikákban is megvannak annak bizonyosságaként, hogy a 13. századi műben is benne voltak. Összehasonlítva Anonymus szövegével, kiderül, hogy a 23. fejezetben közölt népnévsorból a közös elem, tehát a szlávok, a bolgárok és a pannóniai vlachok említése a 11. századi Gesta Ungarorumra megy vissza. A 13. századi geszta az említetteken kívül németeket, messianusokat és görögöket is említ. A németek a frank őrgrofság németjei az ország nyugati részén, a messiánusok alatt Hóman szerint Vág menti fehér horvátokat és morvákat kell érteni,³¹ a görögök azonban éppen úgy anakronisztikus visszahelyezés eredményeképpen szerepelnek ott, akárcsak Anonymus csehei, lengyeljei vagy kunjai. A vlachok a latinizált dunántúli elemek, amelyek túlélték az Avar Birodalom pusztulását,³² s akiknek nevét Anonymus az erdélyi románokra alkalmazta.

Kézai 14. és 21. fejezete ugyanabban a Blachi/Blacki formában említi a dunántúli vlachokat, mint Anonymus, szemben a 14. századi szövegek későbbi Vlachi típusával. Kézai Blachi alakja bizonyítja, hogy a 13. századi szöveg még a 11. századi geszta Anonymus által fenntartott formáját őrzi. Nem kétséges, hogy a 14. fejezet vlachokról szóló része nemcsak az ősgesztából való, hanem ennek szellemét is képviseli, ennél fogva a hun krónika szerzője nem az erdélyi, hanem a pannóniai vlachokra gondolt. Ezzel szemben a

mains. Un procès de dénationalisation. Bucurest, 1933., 1939.] és Opreanu Sabin propagandaműve: *Die Szekler Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänentums.* Sibiu-Hermannstadt 1939. 46–47. A székely–román adat sorsa a román történelmi irodalomban tanulságosan mutatja a sovínisza nemzetiségi felfogás káros voltát a történettudomány terén. Tanulmányunk eredményei kimutatják, hogy a logikai érveken túl a székely–román adat hitelessége ellen elsősorban csinált, koholt, valóságtól független volta szól, vagyis történelmi forrásnak tulajdonképpen nem tekinthető.

³⁰ A hun történet más részeiből is kitűnik, hogy a szerző nemcsak a magyar gesztából gyártotta a hun gesztát, hanem magából a hun gesztából is sarjastott ki újabb elemeket, tehát a hun geszta kialakulása több fázisban történt.

³¹ Hóman–Szekfű: *Magyar történet*, I. 636.

³² Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete. *Századok* 68 (1934) 193–194.; Carlile Aylmer Macartney: „Pascua Romanorum”. *Századok* 74 (1940) 1–11.

23. fejezet néplistáján a görögök, németek és messianusok mellett a vlachok *Ulahi* neve mintha a magyar *oláhra* utalna. Ebből esetleg arra lehetne következtetni, hogy Kézai ebben az esetben az erdélyi vlachokra gondolt, akiknek *oláh* neve az ő korában már használatban volt. Csakhogy a székely-román adatban az erdélyi románokat Blacki néven említette. Valószínűnek tartom, hogy az *Ulahi* forma nem Kézai kezétől való, hanem szövegromlás következménye és az oláh névtípushoz semmi köze. Ha két esetben következetesen a Blachi/Blacki típust alkalmazta, nincs miért azt hinnünk, hogy harmadik esetben más helyesíráshoz folyamodott volna, hiszen a szöveg tartalmi összefüggése a 14. fejezet megfelelő részével nyilvánvaló, mindkettőben a longobárdok kivonulása után Pannóniában önként visszamaradt római pásztorokról lévén szó. Annak már a mi szempontunkból nincs jelentősége, hogy miért tünteti fel Kézai a vlachokat, a krónikák pedig a németeket jövevényként, vagyis bevándorlóként. Az erre vonatkozó részt lehet azonban úgy is értelmezni, hogy az „advenis” jelző előtt felsorolt népeket mind jövevénynek tartja forrásunk. Egy azonban bizonyos, hogy sem a 14., sem a 23. fejezet nem vonatkoztatható az erdélyi románokra.

Még csak annyit az említett résszel kapcsolatban, hogy a 23. fejezet látszik a 11. századi geszta értesültségére felépülni, míg a 14. annak csak függvénye. Másodlagos jellegét mutatja az előtte közölt furcsa országlista, amelyről Eckhardt Sándor kimutatta,³³ hogy az *Exordia Scythica* néven ismert forrásból a hun krónika szerzője kölcsönözte, az egy Pannónián kívül, amely azonban a tárgyban önmagától adva van. Ez az országlista annak a Macrinusnak a birtokait sorolja fel, akinek a történeti valóságtól való teljes függetlenségét Eckhardt meggyőzően bizonyította.³⁴

Az elmondottak alapján, úgy hiszem, nyugodtan kimondhatjuk, hogy Kézai gesztájának forrásértéke a román nép története számára majdnem egyenlő a semmivel és úgyszólván csak negatív, kizáró értelemben érvényesül.³⁵

Honfoglalás Erdélyen keresztül?

Miután megvizsgáltuk a geszta 21. fejezetét a székelyek és a románok szempontjából, most egy olyan körülményt fogunk kiemelni, mely alkalmas arra, hogy többek közt a székelykérdés egy részletére is világot vetítsen.

A krónikában szereplő Erdélyen keresztüli magyar honfoglalás több más erdélyi motívummal együtt nem volt benne az ősforrásban, hanem egy átdolgozó tevékenysége nyomaként szerepel ott. Anonymusnál és Kézainál a magyar honfoglalók Árpád vezérlete alatt az Északkeleti-Kárpátokon keresztül, Ungvár irányában jönnek be az új hazába. A 14. századi gesztaszöveg ellenben Erdélyen keresztül, Álmossal az élen hozatja be a ma-

³³ Eckhardt Sándor: A pannóniai hún történet keletkezése. I–II. *Századok* 62 (1928) II. 605–607.

³⁴ Uo. 605–614.

³⁵ Ilyenformán nem sok értelmét látjuk, és fényűzésnek tartjuk Popa-Lisseanu György eljárását, aki Kézai Gestáját teljes szövegében felvette a román nép történeti forrásainak sorozatába.

gyarokat és Mózesként itt halatja meg a vezért, mielőtt ez elérhetné az ígéret földjét. Honnan a különbség e kétféle elbeszélésben?

Anonymus bővebb és Kézai rövidebb, de egyértelmű elbeszélésének egyezése a Gestára, mint közös ősforrásra, a hiteles hagyomány őrizőjére vall. Kétségtelen, hogy a krónika is a Gesta nyomdokain jár, egyazon forrásra mutat Álmosnak és Árpádnak Mózesrel való összehasonlítása Anonymusnál és a krónikánál. Értelmi egyezés mellett annyi a különbség közöttük, hogy más és más ószövetségi helyet idéznek. Kézainál ez a motívum – hangsúlyozzuk: nagymérvű rövidítése miatt – nincsen meg.

Már Pauler Gyula észrevette, hogy a 14. századi szövegben – a 13. századival szemben – az „in confinium regni Hungarie scilicet Erdeel” kezdetű rész „majdnem kézzelfoghatólag betoldásra utal”, sőt azt is megfigyelte, hogy Erdély közbeiktatása a Septem Castra és a septem duces számbeli összecsengésen alapul.³⁶ Marczali Henrik is felfigyelt rá, hogy a 14. századi és későbbi krónikák „a hét vár, a 'septem castra', a Siebenbürgen-féle szó-játék révén már Erdélyt csempészik be a földnek, a hová a magyarok legelőször jutottak volna, de azért 10. fejezetükben még felismerszik a régi szerkezet, mert azt mondják, hogy Szvatoplugot a magyarok 'de Erdelew et de fluvio Hung' kémlélték ki.”³⁷ Pauler és Marczali azonban nem állapították meg pontosan, hogy mi volt az, ami az erdélyi átköltéssel kapcsolatban koholmány krónikáinkban.

Pauler és Marczali helyes úton jártak, amikor az Erdély német nevében rejlő hetes szám és az ősgeszta hetes számmisztikájában sejtették az erdélyi átdolgozás alapötletét. A hetes szám folytonos ismétlődése a Gestában tényleg igen feltűnő. Anonymusnál minduntalan a „septem principales personae que Hetumoger vocantur” olvasható,³⁸ sőt nála a csatlakozó kun vezérek száma is hét.³⁹ Ott van a hetes szám a krónika Anonymusnál és Kézainál hiányzó hét gyászmagyarjának motívumában is.⁴⁰ A hetes számmisztika nem véletlenül múlik, hanem a magyar törzsszervezet eredetileg hetes számjegyen alapul,⁴¹ aminek szakrális jellege is kellett, hogy legyen. Nehéz volna megállapítani, hogy Erdély német Siebenbürgen elnevezése mögött nem a magyarság ősi hetes számmisztikája rejtőzik-e.

Kézainak van egy passzusa, melyben kutatóink egy része célzást lát Erdély nevére és ezért a honfoglalásnak részben Erdélyen keresztül történt lebonyolódását vallja. Szerzőnk ugyanis Ungváron kívül még más hat – a magyar törzsek számának megfelelő számú – vár alapításáról szól. Ez a rész sok félreértésre vezetett, aminek az volt az oka, hogy a szövegkritikai szempont és az adat történeti valóságértékének szempontja összekeveredett. Szövegkritikailag kétségtelen, hogy Kézai passzusa a 13. századi geszta szövegére épül fel, ebben pedig a hét vár erdélyi értelme nem vitás. A kérdés történeti nyitja azonban nem Kézai passzusának forrásában, hanem a 13. századi szerző szövegének forrásában rejlik. Nem az a jelentős, hogy Kézai a hét vár gondolatát szövegébe közvetlenül a 13. századi

³⁶ Pauler: *A magyar nemzet*, II. 602.

³⁷ *A magyar honfoglalás kútfoi*. Szerk. Pauler Gyula – Szilágyi Sándor. Bp., 1900. 410.

³⁸ SRH I. 33., 37., 39–41., 47., 50–51., 94.

³⁹ Uo. 51.

⁴⁰ Uo. 293.

⁴¹ Az Anonymusnál található „hetumoger” szó okvetlenül helyet foglalt az ősforrásban is. Deér József: Szkitia leírása a Gesta Hungarorumban. *Magyar Könyvszemle* 37 (1930) 263.

szerkesztményből vette át, hanem az, hogy felfogása és értelmezése más. Erőteljesen hangsúlyozni kell, hogy a honfoglalás irányának kérdésében Kézainál az ősgesztának Anonymusnál fenntartott szelleme, nem pedig a krónikáké tükröződik. Éppen ezért ebben a részben Kézai képviseli a hitelesebb változatot, míg a krónikák felfogásában módosítást sejthetünk. Kézai és Anonymus egyezéséből nem az következik, hogy mindketten változtattak az ősgesza elbeszélésén, hanem inkább az, hogy a krónika tért el forrása szellemétől. Az ősgesza a hét várát a hét vezérhez mérte, ebben az értelemben szólnak egymástól függetlenül Anonymus és Kézai az Ungvár irányában történt honfoglalásról. A krónikabeli változat szerzője azonban a hét várát Septem Castrával hozza kapcsolatba és megszerkeszti az Erdélyen keresztüli honfoglalás meséjét. A Septem Castra név német eredetét vallja és miközben erről szól, műltszemléletébe is bepillantást enged. Ő az erdélyi németeket már a honfoglaláskor Erdélyben lakóknak képzelte: „Teutonicis partem illem ab illo die Simburg, id est septem castra vocaverunt” (c. 26.). Ha nem Erdélyben, az események színhelyén élő németekre gondolt volna, akkor bizonyára nem „ab illo dié”-t, hanem „ab illo temporé”-t írt volna. Ugyanaz az anakronisztikus visszavetítő szemlélet ez tehát, amelyet Anonymus és a 13. századi szerző művében megfigyelhettünk. Az erdélyi átdolgozás egyik közvetlen ihlető eleme tehát az ősgesza szövegén kívül erdélyi ismereteinek téves felfogása volt.

Az itt ismertetett állásponttal ellenkező nézetet vall kitűnő Kézai-tanulmányában Domanovszky Sándor.⁴² Szembeszáll Pauler Gyula vélekedésével, mely szerint a hét vár építése a betoldás, az ősforrásban pedig a Hung variáns szerepelt volna, „mert hiszen megvan a septem castra Kézainál is, noha ő ennek Erdéllyel való összekapcsolását tényleg kihagyta... Említi tehát ő is a hét várát, és így legfeljebb a Siebenbürgen etymológiája lehetne későbbi betoldás, de akkor honnan a hét vár említése?” Nézetünk szerint nem szükséges Kézai 1 + 6 vára motívumának eredőjében Erdélyt keresnünk, mert ez pontosan megfelelt a hét vezér számának, viszont a Siebenbürgen etimológia nagyon könnyen lehet későbbi betoldás, s hogy az, egész sor analóg erdélyi betoldás bizonyítja.

Nem fogadhatjuk el Domanovszky állítását, mely szerint „bizonyos, hogy a hunhistória egymás mellett említette Erdélyt is és Ungvárt is [...] a magyar historiában azonban úgy látszik csak Erdély és a hozzáfűzött etymológia volt meg, míg az Anonymus Hung-Hungari szószármaztatását csak Kézai fűzte be művébe (de nem Anonymustól átvéve) és a Siebenbürgen etymológiát úgy hagyta ki, hogy romjait a figyelmes olvasó mégis meglegeli”. Ha Kézai nem Anonymustól vette, amint nem is vette a Hung-Hungari magyarázatot, akkor mégis honnan jutott hozzá? Ezt a nehézséget Domanovszky azzal próbálja elhárítani, hogy „Anonymus itt megváltoztatta forrását. Így terjedhetett el azután az a nézet, hogy a magyarok a vereckei szoroson jöttek be, s ezzel együtt a Hung-Hungari etymológia is. Valószínű az is, hogy IV. László idejében ez a monda már annyira el volt terjedve, hogy Kézainak is számolni kellett vele, s így vette be krónikájába.” Ez az elgondolás kevésbé meggyőző, mert nem adja indokát Anonymus feltételezett változtatásának, és túl körülményes, mert semmi sem igazolja, hogy Kézai a közhit nyomásának engedett volna. Doma-

⁴² Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*. Bp., 1906. 78–84.; SRH I. 165. 2. j.

novszky azonban más bizonyítékot is vél találni Albericus triumfontiumi apát művében, aki szintén az ősgesztából merített, de nála nincs meg a Hung-Hungari etimológia, „hanem ennek helyén megvan a hét vezér mondája”. A fenti etimológia hiánya Albericusnál azonban nem bizonyító erejű, minthogy sem a Hung-Hungari, sem a Siebenbürgen etimológiát nem ismeri; a hét vezér mondájának jelenléte viszont éppen azt erősíti meg, hogy az ősgeszta hét vára a hét vezérhez szabott gondolat. „Minekutána azt mondja Árpádról – írja Domanovszky –, hogy »et in fluvio Ung primus fixit sua castra«, a Fehérvárnál történt megszállással kapcsolatban, átveszi a többi krónikákban is meglévő »Illeque locus primus descensus existit Arpad Ducis« passzust. Bizonyítéka ez ellenmondás annak, hogy az ungvári megszállás Kézai interpolációja, hogy Kézai itt is következetes akar maradni és ragaszkodik a Hung-Hungari etimológiához, melynek kedvéért már előbb elhagyta a Siebenbürgen etimológiát, s amelynek kedvéért most is elhagyja azon követség történetét, mely a többi krónikák szerint Erdélyből indult ki. Talán még Álmos halálát is azért hagyja el, mert az Erdélyben következett be!”

Ennek az elgondolásnak az Erdélyen keresztül elképzelt honfoglalás feltétlen elfogadása a hibája. Annyiban igaza van Domanovszkynak, hogy Kézai elhagyta a Siebenbürgen etimológiát, de ezzel nem eltávolodott a történelmi valóságtól, sőt visszatért hozzá. A Hung-Hungari etimológia nem az ő találmánya, nem is nála, hanem Anonymusnál szerepel először. A primus descensus Székesfehérvárnál nincs ellentétben az ungvári megszállással, mert Kézai világosan megmondja, hogy a Dunán való átkelés után, tehát a Dunántúlon *primus descensus* az! A krónika megfelelő szövegrésze is ezt mondja: „et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia” (c. 28.). Tehát a krónika szerint is *Pannóniában* – ez esetben a Dunántúlt értve alatta – az első megszállás ez, mint Kézainál, aki azonban mellőzi a Pannónia elnevezést, mert nála Pannónia nemcsak a Dunántúlt, hanem Magyarországot jelentette, mégpedig Erdély nélkül. Kézai megfogalmazása azonban nem Magyarországra, hanem kifejezetten a Dunántúltra vonatkozik, tehát nincs ellentmondás állításában.⁴³ Azonkívül akár Ungvárhoz, akár Erdélyhez viszonyítjuk a primus descensust, mindkét esetben első megtelepedést értenek forrásaink. Az ungvári pihenést tehát nincs okunk betoldásnak minősíteni, annál inkább az erdélyi motívumot, mint azt a következőkben ki fogjuk fejteni.

⁴³ A Gesta Ungarorummal nagyjából egykorú hazai források: Szent Zoerard és Benedek legendája, Szent István nagyobb és kisebb és Hartvik-féle legendája, a Szent Imre-legenda, a Szent Gellért-legenda, kissé később a Szent László-legenda Pannónia, még akkor is, ha Magyarországot jelent, erős dunántúli hangsúlyt fejez ki. Pl. „Et quoniam Pannonia beati pontificis Martini nativitate gloriatur”. *Legenda maior*. SRH II. 383. Ugyanezen Hartviknál: SRH II. 409. A Pannónia kifejezésnek dunántúli színezete mellett tudós jellege van, melyet a kevésbé tudós Hungaria-Ungaria forma fokozatosan háttérbe szorít. Míg a *Legenda maior*ban a Pannónia típus erős fölényben van a Hungari típussal szemben, s a *Legenda minor*ban és a Szent Zoerard és Benedek-legendában utóbbi elő sem fordul, Hartviknál pedig a kettő körülbelül egyenlő arányban szerepel, s ez mondható el a Szent Imre- és a Gellért-legendáról is, addig a valamivel későbbi (1200 körüli) Szent László-legendában már a Hungaria típus az uralkodó, miként az egykorú Anonymusnál is. Már fentebb is szóltunk róla, hogy nála is, a krónikákban is előfordul Pannónia Dunántúl értelemben is. Sokatmondó a nagyobb legenda egy helye, ahol II. Konrád német császár „totius Teutonie manu coadunata Pannonie terminos hostiliter conatus est invadere. Contra quem rex [...] ad tuendam patriam armatos totius Ungarie contraxit...” (SRH II. 389.) Nem különleges tehát, ha az ősgeszta a székesfehérvári *primus descensus* alatt az első dunántúli megszállást értette.

Foglalkoznunk kell még Domanovszky egy érvével, mely szerint Julianus és a keleti magyarokat felkutatni szándékozó szerzetesek, akik a *Gesta Ungarorum* szövege alapján készültek útjukra, „nem Ungvár felé indultak, hanem Erdély megkerülésével a Fekete-tenger partjairól tehát, hogy forrásuk nem Ungvár felé irányította őket, hanem az Erdélytől keletre fekvő vidékekre”.⁴⁴ Ennek az érvelésnek azonban a honfoglalás irányának megjelölésében semmi ereje sincsen, mert semmi sem bizonyítja, hogy Julianus és társai azt Erdélyen keresztül képzeltek volna el, ezt a tartományt ugyanis éppen úgy elkerülték, mint Ungvár vidékét. Domanovszky úgy próbál az érv erőtlenségén segíteni, hogy Anonymus kifejezését, mely szerint a honfoglalók „*ultra silvam Houos, versus occidentem*” jöttek be az új hazába, „*in terram Pannonie*”, Erdélyre vonatkoztatja: „Az '*ultra silvam*' Erdély régi neve, a *pascua Romanorum*, mely nevet Anonymus Pannóniára alkalmaz, pedig világosan Erdélyre mutat; erre vall a lakosok felsorolásának rendje is: *Scravi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum*”. A *silva Houos* azonban általában a Kárpátokat jelenti, az Északkeleti-Kárpátokat éppen úgy, mint a Keleti- és a Déli-Kárpátokat. Ungvár éppen úgy „*ultra silvam Houos*” fekszik, akárcsak Erdély. Ebben tehát nem láthatunk bizonyítottan erdélyi vonatkozást, csupán ennek lehetősége sincs kizárva. A *pascua Romanorum* Erdélybe helyezését tudomásom szerint senki sem tartja elfogadhatónak. A döntő szó a pozitív bizonyítékoké. Domanovszky érvelései tehát az Erdélyen keresztüli honfoglalás mellett nem fogadhatók el.

Domanovszky ismertetett nézeteire épül fel Hóman Bálint felfogása a honfoglalás irányáról. Ő is úgy véli, hogy a 13. századi ismeretlen (az ő felfogása szerint Kézai) a hun krónika végén „kihagyta Erdélyt, de a *Septem castra* etimológiát csonkán bár, de bent felejtette”, Anonymus pedig „Kézaihoz hasonlóan a Hung-Hungari etimológia kapcsán csak az ungvári bejövetelel akar tudni”, s ezáltal „szintén elárulja magát, hogy forrásában az Erdély felőli bejövetelel is szó volt (*Ultra silvam Houos versus occidentem in terram Pannonie descenderent*)”. Az *ultra silvas Houos*, mint láttuk, nem jelenti még Erdélyt, ami pedig a *Septem castra* esetét illeti, lélektanilag lehetetlenség, hogy az, aki egy motívumot el akar tüntetni, előbb felbontja elemeire (1 + 6 vár) és ott hagyja, ahol volt, ahelyett, hogy egyszerűen kihagyná. Nem lehetetlen az sem, hogy a „*communitas*” jogait a központi hatalommal szemben oly erőteljesen hangsúlyozó 13. századi szerző nem tartja megengedhetőnek, hogy csak a fővezér legyen váralapító, s ezért a többi hatnak is ilyen tevékenységet tulajdonít. Hóman Domanovszky tévedésére építi fel egész felfogását a kétirányú, ungvári és erdélyi honfoglalás menetéről, kompromisszumos megoldással próbálva áthidalni az egymással ellenkező felfogásokat. A honfoglalás kétféle iránya forrásainkban szerinte kétféle hiteles hagyományon alapulna. „A királyi család hagyománya az ungi bejövetelel emlékeit őrizte meg, a déldunántúli nemzetségek élükön a Vérbulcsu nemzetséggel, az erdélyi fásaszói bejövetelel. S a két hagyomány egymás mellett talált helyet a Szent László-kori Gestában és a IV. László-kori teljes Gestában. Anonymus nem értette, hogy az ő képzelete szerint új hazájuk meghódítására diadalmenetben vonuló magyarok miért jöttek volna be kétfelől. A tőle felhasznált tiszavidéki hagyomány nem tudott erről.

⁴⁴ Domanovszky: *Kézai Simon mester*, 82.

Ezért az erdélyi út leírását mellőzte, de elárulta magát, hogy tudott róla. Elárulta pedig nemcsak az említett mondatban, hanem azzal is, hogy a déli törzsek vezetőit – Bulcsut, Bogátot, Botondot, Kulpunt – csak a Maros torkolatánál kezdi szerepeltetni s ugyane vidékre teszi a székelyek csatlakozását. Ez elbeszélésében önkénytelenül is megőrizte a kétfelől jövő törzsek marosvidéki összetalálkozásának emlékét. A Kézai teljes Gestáját folytató III. András-kori író viszont a hún-történet végén megőrizte a kétirányú bejövétel emlékét, de a honfoglalás leírásában már mellőzte az ungi utat és az ehhez fűződő genealógiát.⁴⁵

Hóman gondolatmenete azonban egyáltalán nem meggyőző. Nem tudjuk ugyanis elképzelni, miért ne tudta volna elfogadni Anonymus a magyarok bejövetelét kétfelől, hiszen ebben nem kellett szégyent látnia, ellenkezőleg, azt éppen egy jól átgondolt és sikeres stratégiának tekinthette volna. Azt azonban tényleg bajosan lehet elképzelni, hogy az erdélyi honfoglalás színes és érdekes elbeszélésre alkalmat nyújtó motívumát gesztáírónk elszalasztotta volna, ha egyáltalán tudott volna róla. Csakhogy más hiba is van itt, Erdély elfoglalását Anonymus ugyanis nem kelet–nyugati, hanem éppen fordítva, nyugat–keleti irányban képzelte el, sőt írta le.⁴⁶ Hóman maga is érezte, hogy Domanovszky magyarázata a hét várral kapcsolatban nem áll meg, ezért újabb érvel próbálta azt megtámasztani. Ezért az Anonymus elbeszélte Kórógy-ér menti csatlakozást önkényesen a kétfelől, Ungvár és Erdély felől érkező honfoglalók találkozásával hozta összefüggésbe, nem törődve azzal, hogy Anonymus itt sem kelet felől, hanem éppen ellenkezőleg, nyugat felől érkező magyarokról szól. Annak pedig semmi valószínűsége sincsen, hogy a másik magyar csoportot az itt talált és őslakosnak tekintett székelyekkel tévesztette volna össze, akik az ő felfogása szerint Attila népe voltak. Az ilyen eljárás ellentétben áll a középkori történetírók munkamódszerével, akikről maga Hóman írja, hogy „általában véve híven őrizték meg a 11. századi ősforrás tartalmát, szövegét és gondolatmenetét, s ahol eltértek tőle, a változtatás, bővítés vagy kihagyás nyomai mindig felismerhetők s az ősforrás felfogása, sőt legtöbb esetben szószerinti szövege is rekonstruálható”.⁴⁷ Amikor Anonymus tódít, nem a kezében lévő Gestát változtatta meg, hanem újat hoz, legtöbbször nem annyira képzeletből, mint inkább hagyományból, melynek fontos szerepét Anonymus és a korabeli történetírók szemléletében, nyugaton is, kutatóink újabban meggyőzően bizonyítják.⁴⁸ Természetesen ilyen esetekben a hagyomány valóságát a kutatóknak bizonyítania kell.

Természetesen nem beszélhetünk hagyományról, amikor a részletes analízis az elbeszélés elemeinek másnemű eredetét tisztázza, például ha az illető elbeszélés másra vonatkozó írott források elemeinek átvételéből, compilálásából származik. A Kórógy-éri csatlakozás elbeszélésében Anonymus nem az erdélyi honfoglalás egy mozzanatát hamisította meg, hanem éppen ellenkezőleg, egy értékes hagyományt őrizett meg, amely két-

⁴⁵ Hóman: *A Szent László-kori*, 86. Ugyanezt a gondolatmenetet találjuk máshol is Hómannál: *A magyarok honfoglalása*. Bp., 1923. és lásd még a *Magyar történetben*.

⁴⁶ Anonymus (c. 24–27.) SRH I. 65–69.

⁴⁷ Hóman: *A Szent László-kori*, 97. Ez valóban így is van, és középkori historikusaink szabályosan szabados forráskezelése köztudomás szerint egyik legbiztosabb támpontja a történelmi valóság visszaállításának szövegeikből. Ezt a visszaállítást azonban Hóman – a fenti egészen általános megállapításon túl – nem kísérelte meg.

⁴⁸ Honti János: *Anonymus és a hagyomány*. Bp., 1942. 60.

ségtelenül a székelyekre vonatkozott és a 13. századi geszta szövegében talál megerősítésre. Hóman tévedése ugyanolyan mintára történt, mint Domanovszkyé az 1 + 6 várral kapcsolatban, vagyis az előtte álló adatot indokolatlanul másra vonatkoztatja, mint amire az a valóságban vonatkozik. Ha Anonymus ismerte volna az Erdélyen keresztül történő honfoglalást, nem lett volna oka rá, hogy mellőzze. A dolog sokkal egyszerűbb, ő azért elégedett meg az ungvári honfoglalóút leírásával és azért írt a székelyeknek a Maros-torkolat környékén történt csatlakozásáról, mert az ősgeszta is ezt tartalmazta. Hóman azért nem vallja ezt az egyszerű felfogást, mert kompromisszumos feltételezését, amelyre egész honfoglalás-magyarázata felépül, csak így tudja megindokolni. Figyelemre méltó azonban megjegyzése, mely szerint a III. András-kori író „a hun-történet végén megőrizte a kétirányú bejövétel emlékét, de a honfoglalás leírásában már mellőzte az ungi utat és az ehhez fűződő genealógiát”, ebben ugyanis ő maga is elismeri, hogy az Erdélyen keresztül történő honfoglalás csak utóbb került előtérbe. Igen fontos az a körülmény, hogy az ungi bejövétel emléke szerepel minden vonatkozó forráshelyen, Anonymusnál és Kézainál éppen úgy, mint a krónikákban, az erdélyi út azonban csak utóbbinál, itt is másodlagosan kiemelt állapotban. Ebből mindenesetre annak a valószínűsége következik, hogy az ősi hagyomány csak az ungi bejövételről tudott, az „erdélyi interpoláció” pedig valóban betoldás következtében foglal helyet a krónikákban. A valóságban nemcsak interpolációról, hanem valóságos interpoláció-sorozatról beszélhetünk.

Az erdélyi interpoláció-sor keletkezése

Az Erdélyre vonatkozó interpolációk a 26., 27., 28. és a 21.. 23. fejezetekben, tehát részben a magyar, részben a hun gesztában találhatók. Szétszórtságuk ellenére valamennyi az Erdélyen keresztüli honfoglalással van összefüggésben. Nem elégedhetünk meg az interpoláció-sorozat felismerésével, hanem keletkezési körülményeit is meg kell magyaráznunk. Meg kell állapítanunk forrásait, a szerző eljárásának módját és, amennyiben lehetséges, indítóokát, korát és szerzőjének kilétét. A következőkben azt fogjuk előadni, amit e feladatokkal kapcsolatban meg tudtunk oldani.

Az erdélyi interpoláció-sorozat alapötletét – bármi meglepően is hangzik – a krónika Scythia-leírása adta. Először tehát erről kell pár szót ejtenünk. E tájleírás keletkezési körülményeit krónikairódmunkban kutatóink közül Fóti Lajos,⁴⁹ Gombocz Zoltán,⁵⁰ Hóman Bálint⁵¹ és Deér József⁵² legtöbb vonatkozásában tisztázták. Gombocz úttörő eredményeit Hóman fejlesztette tovább, megállapítva, hogy „a XI. századi ősforrásnak a hazai hagyományon és Regino művéen alapuló elbeszélését mind Anonymus, mind Kézai (azaz a hun történet szerzője) lényegesen átalakították”.⁵³ Anonymus önállóan is használta Reginót

⁴⁹ Fóti József Lajos: Góg és Magóg. *Irodalomtörténeti Közlemények* 23 (1913) 28–59.

⁵⁰ Gombocz Zoltán: A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. I–II. *Nyelvtudományi Közlemények* 45, 46 (1917, 1923) 129–194., 1–33.

⁵¹ Hóman: *A magyar hún-hagyomány*, 126.

⁵² Deér: *Székelyek leírása*, passim.

⁵³ Hóman: *A Szent László-kori*, 96.

és egy Justinus-kivonatot, és így bővítette ki az ősforrás túl egyszerű Scythia-képét. A hun történet szerzője hasonlóképpen Isidorusból és Josephus Flaviusból bővítette Scythia leírását, de ezt oly túlzó és zavaros módon cselekedte, hogy az eredmény egy teljesen irreális leírás lett. Ezt a zűrzavaros képet sem az ősgeszta, sem az önállóan is használt Regino nem magyarázza meg teljesen, ezért valószínűnek kell tartanunk Gombocz feltételezését, hogy a leírásban valamely egyelőre ki nem derített forrásból, vagy forrásokból származó szövegszerű átvétel rejtezik, erre vallanak a klasszikus Scythia-leírások tipikus elemei, a hat hónapig tartó sarkkörü éjszaka, az aranyat őrző griffmadár, a kristálykő stb.⁵⁴ Ehhez a hun történet szerzője hozzáadta azt a keveset, amit a nemzeti hagyomány Kelet-Európáról még tudott, és felhasználta valamelyest a tatárjárást megelőző és követő felfedező irodalom eredményeit is.⁵⁵ Végül latba vetette nem közönséges méretű képzelőerejét is. Nem csoda, ha ilyenformán művében Scythia leírásának alig van valami köze a valósághoz és jócskán elüt az ősgeszta mérsékelt, józan természetétől.

Előrebocsátva ezt a néhány megjegyzést, tekintsük végig a vándorlás és honfoglalás útját úgy, ahogy a hun történet szerzője a 26. fejezetben, tehát a magyar gesztában előadja. A Scythiából a Kárpátokig vezető utat a vándorló magyarok a hun krónikának megfelelően a besenyők és fehér kunok országán, Szuzdalon és Kijeven át teszik meg, nem említve azonban a hun történetben (c. 8.) szereplő fekete kunok országát. A Kárpátokban egy különös erdős tartományba vezeti őket a szerző, ahol a sasoknak tömegei csapnak le a lovakra és gazdáikra, úgyhogy nincs ott maradásuk.⁵⁶ A valóságban ez a képzeletbeli tartomány sehol sem volt, a szerző a 13. századi geszta Scythia-leírásából merítette hozzá az ötletet.

Scythia leírása a 11. századi Gesta Ungarorumban teljesen mentes volt a mesebeli elemektől.⁵⁷ Ilyen a Gesta forrásának, Reginónak a leírása is,⁵⁸ nemkülönben Justinusé, akinek szövegéből Regino merített. Amennyi belőle Anonymus gesztájába átkerült, az inkább reális, józan, szinte azt mondhatnók, gazdasági szempontú érdeklődésre vall, és Scythiának prémes állatokban, aranyban, ezüstben és drágakövekben való gazdagságát emeli ki.

Kiáltó ellentétben van ezzel a realizmussal – a nyilvánvaló kölcsönzés ellenére is – a hun történet mesebeli Scythia-leírása a maga buján gazdag, képzelet- és színdús szertelenségével, irreális levegőjével. Telve van csodálatos elemekkel, mesebeli állatokkal, kígyókkal, disznónyi békákkal, basiliscusszal és mérges állatokkal, tigrissel és egyszarvúval, de itt van a griffmadár is, Scythiának Hérodotosz óta állandó lakója. Hatalmas távolság vezet az ősgeszta realizmusától a hun történet mesés irrealizmusáig. Nem csoda, ha a józan és kritikus, sokszor száraz Kézai nem hajlandó ekkorát ugrani és jócskán letompítja a kel-

⁵⁴ Gombocz: A magyar őshaza, I. 153.

⁵⁵ Uo. 141., 177.

⁵⁶ A „transierunt Alpes” kifejezés a Kárpátokon belül esőnek sejteti a tartományt, ennek megfelelő az elbeszélést továbbfűző Képes krónikában „exinde montes descenderunt per tres menses” a leírás, ezzel szemben ugyanez a Sambucus-kódexben ellentmondásosan „montes transcendunt per tres menses”-nek hangzik, ami azt sejteti, hogy a sasok tartománya a Kárpátokon kívül fekszik, holott már előbb szó volt a Kárpátokon való átkelésről. Ez az ellentmondás a Sambucus-kódex megfelelő szövegrészének romlottságára vall.

⁵⁷ Hóman: A Szent László-kori, 50.; Deér: Szkítia leírása, 253.

⁵⁸ *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum. Regionis chronicon.* I. Ed. Georgius Heinricus Pertz. Hannoverae, 1826. 599. (Ad annum 889.)

leténél hangosabb állatkerti zsvajt a hun történet leírásában. Megmarad benne az, ami reális, ami egy józan fő számára elfogadható. A tájjelleget a doni mocsarak jellemzik, az emberek táplálkozása erdei és folyóvízmelléki életmódra vall. Scythia füves, ligetes, erdős táj, különféle állatfajtákban csodálatosan gazdag. A nyugat felé vezető úton a vándorlók „per desertas silvas, paludes ac desertum silvestre humano genari immeabile” vergődnek keresztül, a puszta hegyekben pedig „cristallus invenitur”. Mindezen elemek alapján ez a leírás inkább az ősgeszta és a nyomán járó Anonymus realizmusát tükrözné, ha nem volna ott a mesebeli griffmadár és a „legerfalc”-nak nevezett sólyomfajta, amivel nem egyebet akar a szerző jelezni, mint az Árpádok totemállatát, a turulmadarat.⁵⁹ Nyilvánvaló, hogy Kézai szkeptikusnak mutatkozik a túlzásokkal szemben (ezeken később Thuróczy is megbotránkozik) és kigyomlálja a véleménye szerint túlburjánzott vegetációt. Leírása ilyen módon aránylag közel kerül Anonymus leírásához, hiszen tulajdonképpen nem egyebet cselekedett, mint hogy redukálta a hun történet szerzője bővítéseinek egy részét.⁶⁰

A mi szempontunkból természetesen nem Scythia leírásának kialakulása a fontos, hanem az a körülmény, hogy az Erdélyen keresztüli honfoglalás elbeszélése nem az ősgeszta híradásán alapul, hanem a kész gesztaszövegben utólag beiktatott koholmány, melynek ötletét Scythia leírása szolgáltatta. A 26. fejezet táblázatunkon idézett része, mely a Kárpátok felé vezető utat írja le, kétségtelenül az ősgesztára megy vissza. Ismerve a hun történet szerzőjének a magyar gesztát felhasználó eljárását a hun történet megépítésére, biztosra vehetjük, hogy az eredeti szöveg a mostani 26. fejezetben volt található, de ezt a szerző megsoványította, elsatnyította azáltal, hogy egyes részeit a hun történetbe, a mostani 8. fejezetbe helyezte át, illetve ott ismételte meg, megrontva ezáltal az ősgeszta szövegezését. A vándorlás története a 11. századi szövegben igen rövid volt, valószínűleg csak egyetlen mondatból állt és Anonymusszal (esetleg az utóbbival összefüggésben lévő Nyesztor leírásával) összehasonlítva állítható vissza. Már a hun történet szerzőjének minduntalan megnyilvánuló törekvése a szöveg kibővítésére, melynek többek között Scythia leírásának megduzzasztását is köszönhetjük, indokolja a vándorlás történetének változatosabbá tételét. A szerző képzeletét elsősorban a geszta adat- és motívumkészlete ihlette meg (lásd a „deinde transierunt Alpes – per tres menses” részletet). Az eredmény a sasok tartományának kitalálása lett, amelynek motívumai mind Scythia leírásának jól ismert kellékei (c. 6.). Az erdős vidékhez: *per silvas vadit; nemoribus, silvis, herbis; desertum silvestre*; a sas motívumhoz: *avesque legerfalc, que Hungarice kerecheth appellantur*. Utóbbi eredetileg egy orosz közvetítéssel megismert és divatba jött sólyom-

⁵⁹ Gombocz: A magyar őshaza, I. 138. és Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp., 1930. 70.

⁶⁰ Anonymus:
c. 1. Thanais, cum paludibus magnis ubi ultra modum habundanter inveniuntur zobolini...
ibi habundat aurum et argentum et inveniuntur in fluminibus terre pretiosi lapides et gemme
c. 7. Venientes autem dies plurimos per deserta loca ... et nunquam viam civitatis vel habitaculi invenerunt

Kézai:
c. 6. per desertas silvas, paludes ac montes niveos...
... nemoribus, silvis, herbis venustata... In montibus etenim deserti memorati cristallus invenitur et grifo nidum parat avesque legerfalc...
est desertum silvestre humano generi immeabile...
In montibus etenim deserti me

fajta lehetett,⁶¹ amelyet azonban a hun történet szerzője könnyen az Árpádok totem-állatával, a turulmadárral azonosíthatott, mert ez az ősgesztában úgyszintén jelentős szerepet játszott.⁶² A sasok tartományában lakosok nincsenek említve, ezért kapcsolat lehetséges a lakatlan puszták tartomány motívuma és a *desertum inmeabile*, de még inkább a *desertum silvestre humano generi inmeabile* közt. Ezeket az elemeket azután egy történetté ötvözte össze, melyben a sasok két oldalról is részesülnek csodálatos elemekben: egyfelől a scythiai mesebeli állatokkal rokonodnak, másfelől a turul totemmel vannak összefüggésben. Ezt a pogány ihletésű elképzelést azután átszínezi és áthatja a szerző keresztény életfelfogása, gondviselészerű összefüggést teremtve a pogány sasok támadó magaviselete és Isten akarata közt: „Volebat enim Deus, ut citius descenderent in Hungariam”. A turulmadár pompásan beleillett a hun történet IV. László-kori szerzőjének pogányos színezésű életfelfogásába. Pogányság és kereszténység keverednek tehát ebben az elbeszélésben, ami némi támpontot nyújt keletkezési korának megállapítására. Pusztán a sasok tartományának tanúságára támaszkodva azt mondhatnánk, hogy ez az elbeszélés vagy a hun történet szerzőjétől, vagy egy vele korban és felfogásban megegyező szerzőtől való.

A 11. századi geszta rövid elbeszélése a honfoglalás első szakaszáról a Kárpátokon való átkelés után szintén nem elégtette ki szerzőnket, s minthogy a rövid előadás egyes elemeit már Attila korába helyezte át, szükségesnek találta a hiányt újabb részletekkel kipótolni. Eme hajlandóságát erőteljesen támogatta több motívum Scythia leírásában és általában az ősgesztában. Az ilyen kifejezések, mint *montes nivei, silvis, per silvas* és *desertum silvestre* többszörösen Erdély képzetét keltették fel a szerzőben, ugyanis valamennyi emlékeztette Erdély magyar és latin nevére (Havas, Anonymusnál *ultra siluam Houos, Ultra Silvas, Transsilvania*). Ez viszont eszébe juttatta Erdély német Siebenbürgen (Simburg) nevét, melyet meg is magyaráz = *Septem Castra*, Erdély harmadik latin neve. A hét erdélyi vár hetes számát a legtermészetesebb képzettársítással kapcsolatba hozta a vezérek ősgesztabeli hetes számával és így ez a kézenfekvő etimológia valósággal kínálkozott a honfoglalók Erdélybe vezetésére: „... et deveniunt in confinium Hungarie” – ami után sietve odaírta – „scilicet in Erdelw”, holott ugyanezen mű első felében, a hun gesztában (c. 8.), a helyes hagyomány világosan ki van fejezve – „ab inde egressi usque ad Tysciam pervenerunt” –, majd így folytatja: „Ibique terreis castris septem preparatis [...] aliquamdiu permanserunt. Quapropter Teutonicis partem illam ab illo die Simburg, id est septem castra vocaverunt.”

Íme, így keletkezett az Erdélyen keresztüli honfoglalás története a 13. századi gesztában. Azt hiszem, sikerült bebizonyítani, hogy a *Septem Castra* = Erdély etimológia nem az ősgesztából való, hanem egy 13. századi szerző helyezte el a geszta szövegében egy teljesen önkényes és történeti valóságtól tökéletesen független ötlet alapján. Nagy kü-

⁶¹ Gombocz: A magyar őshaza, I. 191. és Melich János: Régi magyar hatás a tót nyelvre. *Magyar Nyelv* 22 (1926) 110.

⁶² *Comp. saec. XIV. c. 10.*: „Baluerium [V: Galnerium] quoque regis Atile, quod in suo scuto gestare consueverat, similitudinem austuris in capite habebat cum corona.” c. 26.: „avis quasi in forma austuris veniens”. *Kézai c. 10.*: „Banerium quoque regis Ethelae, quod in proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, quae Hungarice turul dicitur, in capite cum corona”. c. 27.: „Arpad [...] de genere Turul” és c. 76.: „Dux [...] Geicha de genere Turul.”

lönbség van a Septem Castra és a Hung-Hungari etimológia közt: míg az elsőnek 'hét vár' értelmezése helyes, a másodiké minden ízében tudálékos és a valóságtól távol álló. Bizonyos, hogy egyik sem származik az ősgesztából, de az is kétségtelen, hogy Anonymusnál a Hung-Hungari etimológia nincs összekapcsolva a hét vezérrel, ellenben minden logikai összefüggés nélkül mellette szerepelt a hét vezér megválasztása. A kapcsolatot az erdélyi interpolátor teremtette meg, aki a hét vár és a hét vezér számbeli megegyezéséből kiindulva összefüggést vélte a kettőben felfedezni. Kézai, aki a 13. századi szerkezetben már az erdélyi változatot olvasta, nem adott hitelt az új elképzelésnek, hanem visszatért az ősgeszta elbeszéléséhez, és kihagyta az erdélyi interpolátor betoldásait, kivéve a hét vár motívumát. Cselekedetének több oka volt. Az egyik az, hogy Ungvár alapításáról az ősgesztában úgyszólván lévén, hitelt adott annak, hogy a többi vezér is alapított várakat, amint azt az erdélyi változatban olvasta. A meglévő egyhez tehát újabb hatot csatolt oda, de nem fogadta el összefüggésüket Erdéllyel. A másik ok az volt, hogy ilyen módon államjogi felfogását is érvényre juttathatta, ezen a téren általában megegyezve a hun történet szerzőjének felfogásával, vagyis arra törekedett, hogy Árpádot, tehát a későbbi királyok őst a *primus inter pares* szerepében tüntesse fel, ami azonban már egyáltalán nem egyezik meg az ősgeszta szemléletével.⁶³ Egy harmadik ok végül az is lehetett, hogy ő az északkeleti bejövétel történetét az ősgesztából, illetve annak valamelyik hun történet előtti lezármazójából ismerte és azt tartotta autentikusnak, a másikat, az újat tudatosan kirosztálva művéből.

Figyelemre méltó, hogy a szerző a „scilicet in Erdelw” után odateszi még: *invitis gentibus memoratis*, ami sem a 8. fejezetben, sem Kézai párhuzamosan megfelelő (25. és 27.) fejezeteiben nincs meg, fennmaradt ellenben Kézai 8. fejezetében: „tandem usque Tize fluvium salvis rebus, *invitis gentibus praefatis* pervenerunt”. Az erdélyi interpolációban a Kézainál olvasott *salvis rebus* kifejezés ebben a formában található: *rebus suis conservandis*. Világos, hogy Kézai szövege a későbbi, de egyúttal példája annak is, hogy ez a szerző milyen gondossággal követi forrását, amikor ez az ősgeszta nyomdokán halad, ellenben könnyörtelenül mellőz mindent, amit ezzel ellentétesnek ítél. A krónika és Kézai 8. fejezete a Tisza emlegetésével világosan megmutatta, hogy az említett kifejezés eredetileg az északkeleti, felső-tiszai bejövettel és nem az erdélyi megpihenéssel volt kapcsolatos. Nehezen képzelhető el akkorra tudatosság Kézai részéről, hogy a krónika 8. fejezetének hűen követett szövegébe az „*invitis gentibus praefatis*” kifejezést a 26. fejezetből emelte volna át, sokkal inkább valószínű, hogy a hun történet szerzője vette ki a 8. fejezetben található és eredetileg a magyarokra vonatkozó összefüggésből a hun történet megalkotása során. Abban ugyanis nincsen semmi kétség, hogy a 26. fejezet a 8.-nak parafrázisa (lásd Anonymust), az erdélyi motívumok betoldása pedig részben a *primus ingressus* létrehozása által a magyar gesztában támadt új betöltésének szükségletéből származott.

Az erdélyi megpihenés nyilvánvalóan az ungvári megpihenés tükörképe, ilyen a hét vezér megválasztásának elbeszélése is, természetesen a 13. századi nemesi államfelfogás

⁶³ Anonymusnál Ügyek és Álmos „*clariiores erant genere et potentiores in bello*” (c. 5.). Ez az értékelés egyékként megmaradt a 13. századi szerkesztésben is. Kézai: „*ditior et potentior gente*” (c. 27.); comp. saec. XIV. c. 28.: „*ditior et potentior Arpad filius Almi*”.

szemmel tartásával (*deliberato communi consilio*), azzal indokolva meg a választás szükségességét, hogy a körül lakó fejedelmek esetleg támadást intézhetnek a magyarok ellen. Ez a motívum a hun történetben nem a magyarokhoz, hanem Macrinushoz fűződik, aki a maga során a hunoktól fél (c. 8.). Kézainál erről nincsen szó. Kritikai szelleme – úgy látzik – itt is érvényesül. Az erdélyi interpolátor itt Macrinusszal kapcsolatban hozza az ősgeszta eredeti intencióját. A próbát Anonymus szolgáltatja (c. 12.): „*Et talis timor et tremor irruerat super habitatores terre, et adulabantur duci et suis primatibus sicut servi ad suos proprios dominos*”. Erdélyben a motívumot az interpolátor visszajára fordítja, nyilván azért, hogy az olvasó az egyezést ne fedezhesse fel.

A 28. fejezetben az interpolátor Álmos megöletéséről szól, amiről sem Kézai, sem Anonymus nem tudnak. Nem indokolt az a feltevés, mintha Álmos megöletésének szakrális jellege lett volna és célszerű összefüggésben lett volna Árpád megválasztásával és a honfoglalással,⁶⁴ mert egyrészt az interpolátor mélyen hallgat Álmos megöletésének indokáról, de főként és egyszerűen azért, mert szövegünk nem hiteles forrásból, hanem az átíró képzeletéből táplálkozik. Egyébként is Anonymusnál Álmos ténylegesen bejön az országba, s az itt talált népek mint Attila király utódjának hódolnak előtte. Haláláról azonban szó sem esik. Álmos megöletésének motívumát a szerző teljesen önkényesen találja ki.⁶⁵ A „*non enim potuit in Pannoniam introire*” nem Álmosnak képtelenségére vonatkozik a honfoglalás lebonyolítására még a hun történet szerzőjének felfogása szerint sem, ez tehát nem oka megöletésének – mint ahogyan Hóman gondolja –, legfeljebb okozata lehetne. Helyesebb azonban a mózesi párhuzam feltételezése: akinek nem adatott meg az ígért földjére lépni.⁶⁶ Betoldásra⁶⁷ vall az is, hogy Álmos megöletésének elbeszélése után átírónk ismét visszatér oda, ahonnan kiindult, vagyis a pihenés motívumára, hogy azután a fehér ló részletesen elmondott regéjével folytassa a honfoglalás leírását. Csak eddig vázolt tevékenységének következményeit vonta le az erdélyi átíró, amikor a 23. fejezetben a „*Hungari de fluvio Hung*” kifejezésbe a „*Hungari de Erdelw*”-t is – mégpedig első helyre – betoldotta. Ha betoldásait kihagyva olvassuk végig a krónika 26–28. fejezeit, akkor töretlenül előttünk áll a Kézainál és Anonymusnál fennmaradt északkeleti honfoglalás hagyományának vonala, ami mindennél világosabban bizonyítja az erdélyi átíró betoldó tevékenységét.

⁶⁴ Így véli Hóman kazár birodalmi analógiák alapján. Álmos megöletését tévesen az ősgesztából valónak tartja. Hóman: *A Szent László-kori*, 61. és Hóman–Szekfi: *Magyar történet*, I. 118.

⁶⁵ Ismeretes, hogy a 13. századi szerző Jordanes Dacia Ripensiset tévesen Erdéllyel azonosította. A megfelelő rész egyik értelemben merőben különböző, de hangzásban Álmos nevére emlékeztető szava is hozzájárulhatott az Álmos-motívum kitalálásához: Attila fiai „*in Dacia ripense Vto et Hisco Almoque politi sunt*”.

⁶⁶ Mózes V. 34. 4–5.

Anonymus (c. 20.)

Bene implevit deus in Almo duce et filio suo Arpad prophetiam, quam cecinit Moyses propheta a filiis Israel dicens: 'Et locus, quem calcaverit pes vester, vester erit'. Quia a die illo loca, que calcaverunt Almus dux et filius suus Arpad cum suis nobilibus, usque ad presens posteritates eorum habuerunt et habent.

Comp. saec. XIV. c. 28.

Retradidit autem Dominus Hungaris Pannoniam, sicut tradiderat filii (sic) (S: filii Israel) tempore Moysi terram Seon regis Amorreorum et omnia regna Chanaan in hereditatem.

Arpad vero [...] omnipotentis Dei clementiam rogavit, ut Dominus eis terram in perpetuum concederet.

⁶⁷ Macartney: *Studies*, III/[1]. 39–42.

De ki volt ezeknek a betoldásoknak a szerzője? Ha figyelembe vesszük az interpolátor munkamódját, felfogását, egész magatartását, végül azt, hogy toldalékai a hun gesztában, vagy azzal párhuzamos magyar gesztabeli fejezetekben foglalnak helyet, bizvást magára a hun történet szerzőjére gondolhatunk. Elhangozhat most már az ellenvetés: miért nevezzük akkor az erdélyi motívumokat interpolációknak, ha a hun történet szerzője a hun történetben szól róluk? Az ellentmondás csak látszólagos. Interpolációknak kell tartanunk az erdélyi honfoglalásra vonatkozó részleteket először, mert toldalékai és megmésítései az ősgesztában és annak aránylag hű tolmácsolásában, az Anonymus gesztájában megőrizett hagyománynak, másodsorban, interpolációknak kell tartanunk magának a hun krónikának eredeti változatához képest is. Ismeretes, hogy a hun történet eredetileg a 19. fejezettel zárulhatott le, a többi része minden valószínűség szerint később jött létre és arra szolgált, hogy szerves kapcsolatot teremtsen a hun és a magyar geszta közt, de arra is, hogy a szerző részben irodalmi úton szerzett, részben a hagyományból merített ismereteit előadhassa. Hogy kísérlete nem ütött ki valami szerencsésen, és hogy belőle számos ellentmondás, sőt „az ellentmondások ellentmondása” származott, nem különösebben meglepő, hiszen erre, ha csekélyebb mértékben is, a hun történetben találunk példát, nem is egyet.⁶⁸ Az áthidaló részt nézetem szerint nem más szerző, hanem a hun történet szerzője írta, nem egyöntetben, hanem többszöri hozzákezdéssel, amikor is az alkotás hevületében és elragadtatásában, időbeli különbség járulva hozzá, a részletek kidolgozása és összehangolása elmaradt. Az alkotói láz a legtisztábban észlelhető ezekben a mély ihletésű, inkább irodalmi, mint történelmi fejezetekben: a szerző, ez a vérbeli író, a valóság-nál, a logikánál, az összefüggésnél többre becsülte az alkotás önkívületi örömét. Micsoda különbség az elragadtatott hun krónikás és a száraz, józanul válogató Kézai közt! Az erdélyi motívumsor is ilyen írói kitalálókédv lendületében fogantatott. A szerző ugyanakkor történetíró, mégpedig középkori történetíró volt, aki az irodalmat is csak bizonyos bevett módszer alkalmazásával tudta elképzelni, ez pedig az egyénien válogató kompilatív módszer volt. Képzületét is megkötötte az, amit tárgyáról írásból vagy szóból megtudott. Történetírói hivatásának ezek hű és nem mindig logikusan összehangolt rögzítésével kívánt eleget tenni, kompromisszumot teremtve a tárgyi anyag és az alanyi hajlam közt. Ezért művének színes épületébe a csillogó mese mellé az élő hagyomány tégláit is beleépíti: a historikus feladata ezeket kibontani, letisztogatni, eredeti mivoltukban bemutatni. Ezért érdemes és kell is mai szemmel nézve kevés történelmi hitelt sejtető művét részletes és alapos vizsgálatnak alávetni. Lássuk tehát a következőkben a további erdélyi betoldásokat.

Van a 14. századi szövegnek egy erdélyi vonatkozású részlete, melynek hitelességét tudomásom szerint még senki sem vonta kétségbe, azonban interpoláció mivolta kétségtelen. Keán legyőzete után Szent István „locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transiluanas et ideo vulgariter sic dici solet: Erdeelui Zoltan. Erat enim ille antiquissimus, qui vixerat usque tempora sancti regis et ideo voluit ipsum esse super gentes opulentas” (c. 66.). Ez a rész teljesen idegenül áll egy összefüggő,

⁶⁸ Elég lesz itt a kronológiai és genealógiai ellentmondásokra utalni. Vagy gondoljunk a jafetita geszta hami-tává való átalakítása után is benne maradt jafetita elemekre.

Keán legyőzetéséről szóló fejezet közepén.⁶⁹ Zoltán vezérről, Árpád fiáról Anonymus tud a legtöbbet, a krónika nem ismeri Zoltán vezér alakját, ezt a nevet is csak egyszer említi, *Zulta* alakban (mint Anonymusnál) az Árpád-család genealógiájában.⁷⁰ A betoldó szeme előtt a történelmi Zoltán vezér alakja lebeghetett, amikor Erdőelvi Zoltán alakját megrajzolta, nem tudva róla, hogy amannak Anonymus halálát is jelzi (c. 57.), sőt Konstantinos Porphyrogennitos 950 körül megemlíti, hogy Árpád fiai már mind meghaltak.⁷¹ Szerzőnk valami halvány hagyományfoszlány alapján éleszti fel halottaiból Árpád-fia Zoltánt és matuzsálemi korra emelve,⁷² de helyesen Szent István proavusának nevezi őt. Az eljárás indítókat egy homályos emlékezésben vélem felismerni, amely Anonymusra, illetve távolabb a hagyományra utal és azon alapul, hogy egy Zoltán Erdély szomszédságában, részben talán erdélyi területre is kiterjedő tartományt, Ménmarót birodalmát örökölte.⁷³ Az Anonymusból való kölcsönzés feltevése nem jöhet számba, mert Anonymus Zoltánról részletesen szóló gesztájának ismerete önmagában kizárta volna Erdőelvi Zoltán alakjának átköltését. Marad tehát a torzult hagyomány, vagy az Anonymusnál lerögzített adat elmosódott szóbeli közvetítése. Erdőelvi Zoltán kérdésével kapcsolatban meggondolandó, hogy Váczy Péter meggyőző érvelése után Keán országát nem kereshetjük Erdélyben, hanem csak Bulgáriában.⁷⁴ A fejezet egyébként összekeveri Keán és Gyula személyét, Bulgáriát és Erdélyt. Ez a tévedés erősen emlékeztet a hun történet szerzőjének tévhitére, mely Dacia Ripensist Erdéllyel azonosította.

Jegyezzük meg, hogy Erdély „partes Transilvaniae” neve az Erdőelvi Zoltánról szóló részben sehogy sem illik bele a 13. századi keretbe, mert ennek gyakorlata szerint itt vagy a magyar Erdőelve–Erdély típus, vagy ennek latin fordítása, *Ultra Silvam* (mint Anonymusnál és a 11. századi gesztánál) a helyénvaló. A német *Siebenbürgen* latin fordítása egyedül a krónikában, a *Siebenbürgen* etimológiában van meg, viszont Kézai kétszer is használja (c. 43. és 63.). A *Transilvania* névtípus először a *Legenda minor*ban fordul elő (c. 8., *ad partes Transilvanias*),⁷⁵ az említett „partes Transilvaniae” kifejezés és a vele kapcsolatos elbeszélés azonban inkább későbbi jelenség (13. század második fele) és semmi

⁶⁹ Comp. saec. XIV. c. 66: „inestabilem copiam thezeaurorum eius et precique in auro et gemmis ac pretiosis lapidibus accepit. [...] Ex hac itaque gaza multiplici sanctus rex Stephanus, plurimum locupletatus Albensem Basilicam, quam ipse fundaverat...” SRH I. 315.

⁷⁰ Anonymus (c. 53.). Kézai még nevét sem említi. Egy besenyő vezér neve is Zoltán. Comp. saec. XIV. c. 125. (SRH I. 395.)

⁷¹ c. 40. *A magyar honfoglalás kútfői*, 120.

⁷² Zoltán vezér 895 körül született. *A magyar honfoglalás kútfői*, 411. 2. j.

⁷³ Comp. saec. XIV. c. 66.

et locavit ibi unum proavum suum nomine Zoltan, qui postea hereditavit illas partes Transilvanias et ideo vulgariter dici solet: Erdeelui Zoltan.

Anonymus (c. 51.)

Dux vero Arpad [...] dum filiam Menumorout eiusdem etatis, ut filius suus Zultus, iam esse audivisset, petitionem Menumorout differre noluit et filiam suam in uxorem Zulta accepit cum regno sibi promisso...c. 52. ... Menumorout post istem causam in secundo anno sine filio mortuus est et regnum eius totaliter Zulte generi suo dimisit in pace.

⁷⁴ Váczy: Gyula és Ajtony, 505.

⁷⁵ I. Tóth téves adatot közölt. A Gellért-legenda 8. caputját nézte el István király kisebb legendájának. SRH II. 490. (A szerk.)

esetre sem való az ősgesztából.⁷⁶ Éppen a Transilvania névtípus használata teszi kérdéssé a hun történet írójának szerzőségét, bár az sem teljesen kizárt, hogy eredetileg Erdélynek itt is korszerűbb neve szerepelt és fölcserélése a 14. századi krónikaszüvegek sorsával van összefüggésben. A kérdést mindenesetre nyílnak kell tekintenünk.

A székely fejezet történeti értéke

Kénytelenek voltunk az erdélyi interpolációk kérdésével részletesen foglalkozni, hogy hosszabb vargabetűvel visszaérkezzünk eredeti kiindulópontunkhoz, a székely fejezethez (c. 21.). A Csiglamezőnek Erdélybe helyezése ugyanis nézetem szerint szervesen hozzátartozik az erdélyi interpolációk sorához. Ez a megállapítás azért lényeges, mert kizárja annak lehetőségét, hogy a Csiglamezőt Erdélyben kereshessük. Ezek után elérkezett az ideje, hogy megkíséreljük szétválasztani a székely fejezet történeti és nem történeti elemeit. Négyes rétegződést állapíthatunk meg: 1. ősgesztai elemek, 2. idegen hatások, 3. szóbeli hagyomány és 4. egyéni toldások, stiláris átvételek.

1. Ősgesztai elemek. A hun történet szerzőjének felfogása szerint a székelyek és a hunok egy és ugyanazon nép. Valószínűnek kell tartanunk, hogy ezt vallotta már az ősgeszta szerzője is, sőt munkájának legfőbb ösztönzője is ez az ősgesztai vélemény volt. Vessük össze Hóman nyomán a hun történet és Anonymus feltételezetten az ősgesztából merített székely vonatkozású részeit.⁷⁷ Hómantól eltérőleg csak a dőlt betűvel szedett részt tekintem az ősgesztából kölcsönzöttnek:

Hun történet

Comp. saec. XIV. c. 20.: Remanserunt autem ex Hunnis virorum tria milia, qui [...] non se Hungaros, sed Zekul [...] vocaverunt. Isti etenim Zekuli Hunorum sunt residui [...] dum Hungaros [...] redire cognovissent [...] eis occurrerunt, conquestrantes simul Pannonie regionem.

Anonymus

(c. 50.) ... omnes Siculi, qui primo erant populi Athyle regis, audita fama Usubuu, obviam pacifici venerunt [...] et ante exercitum in prima acie contra Menu-Morout pugnaturi ceperunt.

⁷⁶ 1191-től 1231-ig okleveleink kizárólag az Ultra Silvam típust használják. A Transilvania típus első előfordulása IV. Béla egy 1231-i okleveléből való (in Transiluanis partibus): *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Hg. von Franz Zimmermann – Carl Werner – Gustav Gündisch. Köln, 1892–1991. I. 54. IV. Béla kancelláriája felváltva használja a két nevet. A Transilvaniát az erdélyi helyi használat hozta divatba. A két nevet a későbbi IV. Béla és V. István hercegek oklevelein keresztül. Az Ultra Silvam a 13. század végére már ritkaságszámba megy és a 14. századra eltűnik. A pápai kúria még a 13. század hatvanas éveiben is használta az Ultra Silvamot. A külföldi elbeszélő forrásokban Erdély neve az előfordulás gyakoriságában sorrendjében a következő: Septem Castra, Transilvania, Dacia és Ultra Silvam. Vö. Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. IV. Bp., 1937–1943. 135.

⁷⁷ Hóman: *A Szent László-kori*, 54.

Ezek szerint a székelyek a hunok csekélyszámú maradványai, akik Pannóniában csatlakoztak a honfoglaló magyarokhoz és részt vettek velük együtt a hódításban. Mindössze ennyi az, ami biztosan az ősgesztából való átvétel. Legfeljebb a csatlakozás és a harc színhelyéül fogadható el a Tiszántúl, melyre nézve a Kórógy-éri csatlakozás és a bihari harcok szolgálhatnak támpontul Anonymusnál. A Csiglamező már nehezebb kérdés, de minthogy Anonymusnál a Tiszántúl oly határozottan ki van fejezve, s a csiglamezeiek kétségtelenül azonosak a Kórógy-éri csatlakozókkal, a hun történet helyhez kötése elsősorban a Tiszántúllal kapcsolatban lehetséges. Az ősforrás azonban valószínűleg nem, csak a hagyomány jelölte meg a székelyek csatlakozásának helyét. Az ősgeszta mindenesetre magába foglalta Pannónia közös magyar–székely elfoglalásának állítását.

2. Idegen hatások. Ilyen a krimhildi csata átvétele a bajor–osztrák nibelungi monda-körből: „per fuge interfugium erepti de prelio Crumheldino [...] se colligere procurarunt”, és „In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali natione [!]”. Irodalmi indítású a hunok székely nevének megmagyarázása Jordanes példája nyomán:

non se Hungaros, sed Zekul alio nomine vocaverunt multique Hunnorum [...] se in Romania dediderunt e quibus nunc usque Sacromontis et Fossatisi dicuntur (*Getica* c. 50.)

3. Hagymány. Idetartozik a Csiglamező neve, mely a hun történet megszerkesztése korában már csak elkopott és majdnem értelem nélküli romja volt egy lassankint teljes feledésbe merülő hagyománynak. Hagymány voltát bizonyítja a magyar névalak változatlan beiktatása a latin szövegbe. A hagyomány pusztulását mutatja, hogy Anonymus ugyanazon dologról szólva már nem határozott helynevet, hanem csak általánosságban a Tiszántúl Maros közelségbe eső részét jelöli meg a székelyek tartózkodási helyéül. A Csiglamezőre vonatkozó hagyomány nem lehetett több, mint ami az ősgesztából származóan lényegében véve Anonymusnál is megvan, tudniillik, hogy a székelyek Attila népe, tehát a hunok utódja és a magyarok bejöveteleig a Csiglamezőn tartózkodott. Ne feledjük el, hogy ezt a hun krónika szerzőjével majdnem egykorú Kézai közvetlen tudomásból szintén tudhatta, és az előtte álló mintaszöveget ennek alapján ellenőrizhette és alakíthatta, mint ahogyan ezt máskor is megtette. Ezért az ő szövege közelebb áll a hagyományhoz, mint a hun történet szerzőjéé: „in campo Chigle usque Arpad permanserunt”, míg a krónika a hagyománytól idegen elemektől jobban át van szöve: „in campum Chiglamezei se colligere procurarunt”. A csiglamezei székelyekre vonatkozó hagyomány tartalmazta egy katasztrófa, nézetem szerint az avar romlás halvány emlékét. Ezt kapcsolja össze a hun történet szerzője a hun romlás jordanesi történetével és a krimhildi csata nibelungi motívumával. Az összefüggés világos: a hun ivadék székelység a veszített csata után oda vonult, ahol a hagyomány szerint a honfoglalás idejében tartózkodott. A „se colligere procurarunt” a menekülésből adódó szétszóródás korrigálására szolgál. A háromezres szám a székelység csekély létszámának esetleg a hagyományban is tükröződő illusztrálása.

Megvan szövegünkben a székely csatlakozásnak másik, az Anonymusnál és Konstantinosnál fenntartott ruténiai változata is. Az ősgeszta mindenesetre szólt róla, tehát a hun

történet szerzőjének innen ismernie kellett, de nagyon valószínűnek tartom, hogy élő hagyomány is megőrizte a kabar csatlakozás emlékét és az írott forrással párhuzamosan rendelkezésére állt a szájhagyomány is. A motívum folytonossága tehát párhuzamosan az írott és beszélt hagyományban kereshető. A kettős csatlakozás emléke azonban erősen összekeveredett, mert – mint már említettük – porladozó hagyományról volt szó. A magyarok elé sietés motívuma a hagyomány alapján Anonymusnál (obviam pacifici venerunt) és a névtelen jegyzőt nem ismerő 13. századi ismeretlennél (eis occurrerunt) is megvan. A több mint fél századdal korábban író Anonymusnál a hagyomány még helyesebb formában, csiglamezeikkel kapcsolatban él, míg a hun történet szerzőjénél ez az összefüggés elhalványodott. Kompiláló tevékenységében a kettős csatlakozás látszólagos ellentétét meg akarta magyarázni, ezért – felhasználva az elébe sietés kínáló motívumát – a Pannóniában maradt hunokat a magyarok elé Ruténiába küldte, hogy azután együtt vegyenek részt a közös örökség birtokbavételében: „Dum ergo Hungaros iterato in Pannnoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt, conquestantes simul Pannonie regionem.” Anonymusnál is a magyarok elé sietnek és együtt vesznek részt a hódításban: „obviam pacifici venerunt [...] et ante exercitum in prima acie [contra Menu-Morout] pugnaturi ceperunt.”

4. Egyéni toldások, stiláris átvételek. A kölcsönmotívumok és a hagyományrészletek összeforrasztására a hun történet szerzője részben egyéni ötvözésű mondatokba foglalja mondanivalóját, részben pedig stiláris átvételekkel segít magán. Típusa ennek a maga összetettségében a fejezet első mondata, melyben hagyomány (Csiglamező, hun-székelyek megmaradása Pannóniában), irodalmi átvétel (krimhildi csata) és egyéni szófűzés és értelmezés (se colligere procurarunt) keverednek. Hasonló tarkaságot mutat a második mondat is. Ebben három különálló rész van összefogva: a) „Qui cum timerent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto [!]”, amihez szervesen hozzátartozik a következő magyarázó jellegű mondat is: „In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali nationi [!]”, b) „ad Erdeleu intraverunt” és c) „non se Hungaros, sed Zakul alio nomine vocaverunt”.

Keressük meg ennek a három motívumnak a forrásait.

a) A félelem motívumát szerzőknél három helyen is megtaláljuk:

c. 21.	c. 27.	c. 8.
Qui cum timerent	Cumque in eisdem	[Macrinus] cum alumpnis
occidentis nationes, ne eos	[septem] castris	sui regni ipsos [Hunos]
invaderent ex obrupto	permanerent irruptionem	agredi formidans
	circumquaque iacentium	
	dominorum formidantes	

A motívum egységes eredete kétségtelen, sőt szerkezeti összefüggése is azonos: egy nép viszonyba állítása a támadástól való félelemmel. A három eset közül kettő összefüggésben van a nép vezetőinek megválasztásával: a hun gesztában a *rector*, a magyar gesztában a hét vezér megválasztásával. A félelem alanya változó: a *primus introitus*nál Macrinus

fél támadásba átmenni, az erdélyi pihenéskor a magyarok félnek a körül lakó fejedelmek támadásától, végül a hun-székelyek félnek a nyugati népek támadásától. A két utóbbi eset Erdéllyel is kapcsolatba van hozva. A félelem-motívum háromszoros előfordulása azonos szerkezetű helyen, egyazon szerző művében nem lehet véletlenség, hanem az író szerkesztői eljárásának módjából következik. Meg kell tehát állapítanunk, hogy eredetileg honnan származik a félelem-motívum.

Idézzük meg Anonymust és szólaltassuk meg a honfoglalás népeiről írt részleteit a félelem-motívummal kapcsolatban:

– c. 8. *Tunc duces Ruthenorum hoc intelligentes timuerunt valde eo, quod audiverant Almu ducem [...] de genere Athile regis esse...*

– c. 9. *videntes duces Cumanorum et Ruthenorum audatiam Scithicorum timuerunt valde.*

– c. 12. [Munkács vidékén] *Sclaui vero habitatores terre audientes adventum eorum, timuerunt valde [...] eo, quod audiverant Almu ducem de genere Athile regis descendisse.*

[Zalán népei] *cum magno honore et timore serviebant Almo duci [...] Et talis timor et tremor irruerat super habitatores terre...*

– c. 20. [Ménmarótról] *Et verba sua non conturbant animum nostrum, quod mandaverit nobis se descendisse de genere Athile regis...*

[Szabolcs vidékén] *timebant eos fere omnes gentes [...] talis et tantus [timor?] irruit super Menumorout, quod manum levare ausus non fuit, quia omnes habitatores timebant eos ultra, quam dici potest, eo, quod audiverant Almu ducem patrem Arpadii a geo nere [genere] Athile regis descendisse...*

– c. 22. *Menumorout et sui non sunt ausi pugnare contra eos.*

– c. 25. *et habitatores terre illius viliores homines essent tocium mundi, quia essent Blasii et Sclaui, qui alia arma non haberent, nisi arcum et sagittas et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur.*

– c. 30. *Salanus dux hoc audito in maximum irruit timorem et terram ab ipso postulatam timore percussus ... duci Arpad concessit.*

– c. 33. [Szlávok Nógrád és Nyitra vidékén] *timuit eos omnis homo et maxime ideo timebant eos, quia audierant ducem Arpadium [...] ex progenie Athile regis descendisse...*

– c. 34. [Garam vidékén] *timuerunt eos omnes incole terre et nullus ausus fuit levare manus contra eos.*

– c. 36. [Sclaui et Boemi] *timuerunt valde.*

– c. 37. [Boemi] *timuerunt eos omnes homines illius patrie.*

c. 39. [Árpád beszéde harcosaihoz] *et sic timeamus multitudinem Grecorum, sicut multitudinem feminarum [?].*

Greci vero et Bulgari *timore Hungarorum percussi [...] pro salute vite Thysciam [...] transnatare volebant, sed quia talis timor et terror irruerat super eos, ut propter timorem Hungarorum fere omnes in fluvio Thyscie mortui sunt...*

– c. 44. *Dux vero Glad fuga lapsus [...] propter timorem Hungarorum...*

– c. 45. cives Bulgarorum et Macedonum, *timuerunt valde a facie eorum*.

– c. 48. Reliqui vero Romanorum videntes audaciam Hungarorum dimisso castro Bezprem fuga lapsi sunt.

– c. 49. fuga lapsi fluvium Loponsu latenter transnatauerunt.

– c. 51. [Menemorout] *timuit ultra, quam debuit et contra eos ausus venire non fuit ...irruit in maximum timorem...*

Ismerve Anonymus sztereotip szerkesztési módját és azt a tulajdonságát, hogy a fontosnak tartott mozzanatokot több analóg helyen is felhasználja (például túsok adása), biztosra vehetjük, hogy a félelem-motívum, melyet minden egyes hódítás alkalmával külön kiemel, az ősgesztából való elem. Az ő példái nem engednek semmi kétséget a félelem alanya felől, az csak a meghódított népek lehetnek. A magyaroktól nemcsak félelmetes harcos mivoltukért, hanem azért is félték, mert vezérek Attila király utódai és egyenes leszármazói. Valószínűnek tartom, hogy a félelem-motívum az ősgesztában eredetileg általában az összes legyőzött népekre (vö. c. 11.) vonatkozott, de Anonymus feloldotta és részleteiben alkalmazta ezt a nemzeti büszkeségének hízelgő motívumot.

A hun történet szerzője is átveszi a félelem-motívumot,⁷⁸ s bár ő nem használja fel olyan sűrűn, mint Anonymus, a magyar gesztán kívül, szerkezetileg analóg helyen, a hun gesztában is alkalmazza és az Attilával szemben álló Macrinust teszi meg a félelem alanyává. Az erdélyi betoldás (c. 26.) tulajdonképpen az ősgesztá félelem-motívumának áthelyezése Erdélybe, szerkezetileg teljesen azonos feltételek mellett. A szerző azonban, egyrészt hogy a nyilvánvaló egyezést elburkolja, másrészt hogy a hét vár megépítésének is indokát adja, a körül lakó népek támadását jelöli meg a félelem okául s ennek alanyául – az ősgesztá intencióival ellentétben – a honfoglaló magyarságot teszi meg. Ezt a beállítást megvilágítja a hun történet egy részlete: „regem Atylam Romanorum patricius dictus Eucius cum decem *regibus occidentis* invasit ex *obrupto*” (c. 11.), megértetve egyúttal a 21. fejezet eme részét is: „Qui cum timerent *occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto, ad Erdeelew intraverunt...*” Most már azt is tudjuk, mi az eredete ennek a mondatnak is: „In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni *occidentali natione*” (uo.), de azt is, hogy honnan való Erdélyben a körül lakó fejedelmek (nem népek!) motívuma (c. 27.): a „decem reges *occidentis*”-ból. Az *ex obrupto* (= abrupto) kifejezés következetesen hibás formája végleges bizonyosságát nyújtja annak, hogy a fentebb párhuzamba állított három részlet a 21., 27. és 8. fejezetben egyazon szerzőtől származik, tehát az erdélyi interpolációk szerzője – de a hun történet végső szakaszának szerzője is – kétségtelenül a hun történet írója volt.

b) Az „ad Erdeelew intraverunt” kifejezés a leghatározottabban betoldás, teljesen idegenül áll a maga helyén és megmásítja a mondat eredeti értelmét, mely a székelyek védekezését a nyugati támadók ellen a névváltoztatásban (hunok-székelyek) jelölte meg, de a betoldás által a védekezés módja látszólag az Erdélybe vándorlás lesz! A szöveg ere-

⁷⁸ Comp. saec. XIV. c. 28. Szvatopluk „exercitum cito congregavit timens Vngaros...” (SRH I. 289.) A hun történet félelem-motívumának egy másik forrása az Attilára vonatkozó külföldi irodalom is lehetett, lásd a beauvoir-i csata utáni leírást. Comp. saec. XIV. c. 11.: „Ab illo ergo die elevatum est cor Hunorum et regis Atyle, timorque percussit orbem terre.” (SRH I. 266.)

deti értelmét az „usque ad aliorum Hungarorum reditum in campo prefato commorantes” mondat magyarázza meg teljesen, mely félreérthetetlenül a Csiglamezőre vonatkozik. Az Erdélybe költözés és a Csiglamezőn maradás ellentétes állítása az „ad Erdeew intrauerunt” kifejezés utólagos betoldásából származik egy még Erdélyt nem említő korábbi fogalmazványba. Mint már egyszer hangsúlyoztuk, a hun történet befejezése nem egységes kompozíció, hanem azon többszörös változtatás, átalakítás nyomai és következményei figyelhetők meg. Az Erdélybe költözés utólagos betoldásának kettős indoka van. Az egyik a szerző más helyeken is tapasztalt törekvése az erdélyi motívumok elhelyezésére és Erdély szerepének kiemelésére, a másik pedig az a körülmény, hogy a szöveg keletkezésekor a székelyek már régóta tényleg Erdélyben laktak. A szerző azonban nem tudta, mikor kerültek ide, és ezért beköltözésüket a hun romlás utáni időre helyezte, de a korábbi „in campo prefato commorantes” kifejezést elfelejtette összhangba hozni a betoldással, miáltal szövege ellentmondó lett és annak a feltételezésnek adott tápot, hogy a Csiglamező Erdélyben van. Érvelésünk nyomán a Csiglamezőt a krónika szövege alapján többé nem lehet Erdélyben keresni.

c) A székelyek népnévváltoztatása a török népek racionális névadási rendszere mellett nem volna különleges jelenség. Nézetem szerint itt nem ilyesmiről van szó, a szerző szeme előtt Jordanes Balkánra menekült avarjainak névváltoztatása lebegett, miáltal a székelyek hagyomány szerinti hun eredete és a jelenlegi székely neve közti ellentétet is sikerrel vélte áthidalni.

Az Erdélybe költözés betoldásával egyidejű a „non in plano – perhibentur” részlet, tehát a székely-román adat is, mely félreérthetetlenül Erdélyre vonatkozik. Feltűnő az ellentét a szerző nagy előszeretete Erdély iránt és ugyanakkor reális értesültségének gyarló volta közt. Ezért teszi meg a székelyeket és románokat együtt lakóknak. Az írásvétélről sem közvetlen tapasztalatból, hanem csak hallomásból tud (perhibentur).

Kézai 21. fejezete szorosan a hun történet szövegéhez simul, de mintáját nem szolgailag követi, hanem az állításokat megbírálja és megszűri. Mint általában mindenütt, itt is rövidít, de ezzel nem csonkít, hanem világosabbá tesz homályos részleteket (például „in campo Chigle usque Arpad permanserunt”). Már fentebb kimutattuk a fejezet régies elemeit a hun történethez képest és logikusabb fogalmazását, most pedig hagyományhűségét kell kiemelnünk. A „Remanserunt – partem in ea sunt adepti” részletből mintha tudatosan maradt volna ki minden toldalék,⁷⁹ ami pedig megmaradt, az nagyobb részében hagyomány. Ennek az a magyarázata, hogy a hun krónikással egykorú Kézai éppen úgy ismerte a hagyományt, mint amaz, viszont száraz és racionális fő lévén, fabuláló és konstruáló hajlam nem ragadta túlzásokra. Szövege a hun krónikára épül fel, mégis hitelesebb annál, mert az élő hagyomány nyomán annak javított változatát képviseli. Ennek tulajdonítható, hogy Kézai nem fogadja el az erdélyi interpoláció-sort sem a magyar, sem a hun gesztában, ezért nem hajlandó a Csiglamezőt sem Erdélybe helyezni. Az 1 + 6 vár motívumát sem a Siebenbürgen etimológia kedvéért hagyja meg felbontott formában,

⁷⁹ Comp. saec. XIV. c. 20.: „se colligere procurarunt [...] ad Erdeew intrauerunt [...] ne eos invaderent ex obrupto [...] in vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali natione...” (SRH I. 279.)

hanem Árpádon kívül a többi hat vezér kedvéért is, akiknek hódításairól és váralapításairól éppen a krónika nyomán ő maga is szól. A ruténiai csatlakozásban van valamennyi különbség a hun történehez képest, nála ugyanis a székelyek csak a ruténiai határig mennek a magyarok elébe, a meghódított területből a székelyek Kézainál mellérendelt, a krónikásnál alárendelt minőségben szerepelnek.⁸⁰ Itt határozottan a krónikának van igaza, nézetét a krónika más székely vonatkozású részei és az ismert tények is megerősítik, a csatlakozók módján elő- és utóvédharcosoknak tüntetve fel a később is könnyű fegyverzetű székelyeket.⁸¹ Ha végiggondoljuk, hogy Kézai az elemzett fejezetben majdnem minden esetben olyan változtatást tett a krónika szövegén, ami egyúttal lényegesen közelebb vitte mind a hagyományhoz, mind a történelmi valósághoz, ha meggondoljuk, hogy a honfoglalás iránya tekintetében mindig tudatosan és pontosan az ősgeszta és annak Anonymusnál tükröződő felfogását követi, úgy hiszem, nyugodtan feltételezhetjük, hogy szerzőnk a hagyományon kívül a 11. századi geszta leszármazóinak valamelyikét is ismerte és ellenőrzésre használta. Mindez nem jelenti távolról sem azt, hogy Kézai bizalma a 13. századi műben általában megrendült volna, csupán annyit, hogy fő forrását más értesülései alapján javította.⁸²

Összefoglalás

Tanulmányunk főbb eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

A székelykérdésben: krónikáink és Kézai székely fejezete a 11. századi geszta értesüléséből, az élő hagyományból, idegen hatásokból és egyéni kombinációkból van összeötvozve. Az író előadásához főként saját művének, illetve a gesztának stílus- és motívumkészletét használta fel. A székely fejezet megőrizte a székelység kettős, tiszántúli és ruténiai csatlakozását a magyarokhoz, ennek nyomai egyként megvannak a 11. századi gesztában és Anonymus művében, de a két csatlakozást összekapcsolta, s a csiglamezeieket a magyarok elébe, Ruténiába küldte. A székely nép eredeti összetevő elemei tehát a kabarok és avarok, és talán még más néptörödékek voltak. A kialakulás kora a 10. század második fele, színhelye a Tiszántúl. A székelyeket írott forrásaink alapján a honfoglalás korában nem tekinthetjük Erdély lakóinak, mert a Csiglamezőt a hun történet szerzőjének önkényes betoldása helyezte a Tiszántúlról Erdélybe, s ezzel részben saját kora viszonyait vetítette vissza a múltba, részint az erdélyi interpoláció-sorozatnak következményeit vonta le.

⁸⁰ Kézai c. 21.: „partem in ea sunt adepti”, Képes Krónika. c. 20.: „in eadem sorte remanserunt, ut tamen Hungari voluerunt”.

⁸¹ Comp. saec. XIV. c.153. és c. 165.; *Székely oklevéltár*. I–VIII. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky-Kardoss Lajos – Barabás Samu. Kolozsvár–Bp., 1872–1934. III. 511. sz. (139.)

⁸² Már Domanovszky rámutatott olyan helyekre, „ahol kétségtelenül Kézai szövege túnt fel helyesebbnek és talán eredetibbnek is”. Vannak azonban helyek, ahol viszont a többi krónikáról állíthatjuk ezt. Domanovszky: *Kézai Simon mester*, 71. Hasonlóképpen nyilatkozott Hóman is: „A Kézai-kivonat szövege néhány helyen közelebb áll az ősforráshoz, mint a bővebb krónikáké.” Hóman: *A Szent László-kori*, 32.

A románkérdésben: A székely–román adat szerzője nem Kézai, hanem a hun történet szerzője. A szerző nem hiteles forrásból vagy közvetlen tapasztalatból, hanem hallomásból ír. Az adat nem bizonyítja sem az írásátvételt, sem a románság 13. századi írásbeliségét, sem a székely–román együttélést. Az adat forrásértéke csak annyi, hogy románok jelenlétét tanúsítja minden közelebbi meghatározás nélkül Erdély határhegyeiben a hun történet keletkezése korában.

A hun történet kérdésében: A hun geszta és a magyar geszta erdélyi vonatkozású részleteinek jó része a hun geszta szerzőjétől származó interpoláció-sorozat. A hun és a magyar gesztát áthidaló 21–24. fejezet is a 13. századi ismeretlen többszörösen átdolgozott műve. A 21. fejezetben Kézai a hagyomány és az ősgeszta szellemében javítja a 13. századi ismeretlen szöveget.

A honfoglalás kérdésében: Az erdélyi interpoláció-sor kérdésének felderítése kiküszöböli a lehetőséget, hogy a honfoglalást írott forrásaink alapján Erdélyen keresztül is feltételezzük. Eredetileg maga a 13. századi szöveg is az észekkeleti bejövételt vallotta.

CONTENTS

STUDIES

- Hajnalka Kuffart – Tibor Neumann** “*He will have such a beautiful entourage as few lords do in Italy*”. *The organisation of the archiepiscopal court of Esztergom in 1486/87* 323
- Júlia Papp** *The Memory of the Site of the 1526 Battle of Mohács* 383
- Kornél Nagy** *From Constantinople to Temesvár. The Vicissitudes of Minas Paronean, Armenian Uniate Missionary in Transylvania* 427
- Michael K. Silber** *Kossuth Blessed by a Rabbi. The Metamorphosis of a Political Legend* 459
- Miklós Konrád** *Intermarriage and Assimilation. Arguments for the Introduction of Christian–Jewish Marriage* 483
- Csaba Keresztes** *The Hungarist Movement in Emigration and the 1956 Hungarian Revolution* 495

HERITAGE

- Zoltán I. Tóth** *Székelys and Romanians in the Gesta Hungarorum of Master Simon of Kéza. Part II.* 525

REVIEW

- Pál Pritz** *László Bárdossy and Endre Bajcsy–Zsilinszky* 557

E számunk szerzői

Keresztes Csaba, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára • Konrád Miklós, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Újkori osztály • Kuffart Hajnalka, tudományos munkatárs, BTK TTI, Középkori osztály • Nagy Kornél, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Kora újkori osztály • Neumann Tibor, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Középkori osztály • Papp Júlia, tudományos főmunkatárs, BTK, Művészet-történeti Intézet, 19. századi építészeti és képzőművészeti osztály • Pritz Pál DSc, egyetemi magántanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományok Doktori Iskola, Modernkori Magyarország Doktori Program • Michael K. Silber, PhD, Jeruzsálemi Héber Egyetem [Cardinal Koenig Senior Lecturer in Austrian Studies, Department of Jewish History and Contemporary Jewry, The Hebrew University of Jerusalem] • I. Tóth Zoltán, történész, akadémikus, dékán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Történettudományi Kar.

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1000 Ft

Előfizetőknek: 850 Ft

